

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ

Юрій Мицик

•

З ДОКУМЕНТІВ УКРАЇНСЬКИХ ГЕТЬМАНІВ ТА ПОЛКОВНИКІВ ДОБИ РУЇНИ

(за матеріалами польських архівосховищ)

Як відомо, вцілілі джерела з історії козацької доби XVI-XVII ст. зберігаються не стільки в архівах сучасної України, скільки в зарубіжних, в першу чергу в архівосховищах (архівах, відділах рукописів наукових бібліотек та музеїв тощо) Росії та Польщі. Не торкаючися причин цього явища, головною з яких є тривала відсутність незалежної Української держави, вкажемо на величезне значення зарубіжних архівосховищ для відтворення нашої минувшини. На сторінках “Сіверянського літопису” вже друкувались важливі папери, знайдені у польських архівосховищах, де нам довелося не раз працювати, починаючи з 1978 р. Маємо на увазі, в першу чергу, документацію гетьманів України (І. Виговський, І. Мазепа, І. Скоропадський), вищих ієрархів Української Православної Церкви тощо. Однак і досі велика кількість джерел залишається неопублікованою. Для зарубіжних науковців історія України, особливо внутрішня, не є аж так атракційною, до того ж, український скоропис XVI-XVII ст. є для них дуже складним, а вітчизняні, попри безсумнівне пошавлення наукових контактів з Польщею останніх років, ще не достатньо працюють в архівах, оскільки на перешкоді стали серйозні економічні труднощі, які переживає нині Україна. Між тим можна вказати на цілі пласти джерел, до котрих звертаються вже протягом понад ста років науковці різних генерацій і котрі пора вже давно видати. Можна назвати, наприклад, матеріали “козацького” й “татарського” відділів фонду “Архів коронний у Варшаві” АГАД (Архів Головний Актів Давніх у Варшаві); на колекцію з понад 30 рукописних збірок XVI-XVII ст., зібрану на Чернігівщині єзуїтом Марціном Гожковським у 1858-1860 рр.; на “теки Нарушевича” з відділу рукописів (далі - ВР) Бібліотеки Чарторийських у Кракові та ін. Нами здійснюється підготовка до повного видання згаданих матеріалів, і частина важливих документів вже побачила світ. Для дослідників історії Сіверської України козацької доби

1/Документи Богдана Хмельницького. 1648-1657 рр. К., 1961; Універсали Богдана Хмельницького. К. 1998; Листи Івана Сірка. К., 1995.

особливу цінність має колекція Гожковського, бо її матеріали відбивають насамперед історію цього регіону. Тому “Сіверянський літопис” є саме тим виданням, де мають бути видруковані всі матеріали колекції Гожковського, адже цей журнал нині є найважливішим і найдоступнішим для кожного, хто цікавиться Сіверщиною, для всієї громади краєзнавців-сіверян. Варто відзначити, що нині розгорнулися роботи з підготовки “Українського Дипломатарію XVI-XVIII ст.” - зібрання документації (універсали, накази, листи тощо) гетьманів України, кошових отаманів Запорозької Січі, полковників, сотників, генеральної старшини в цілому. Вже вийшли з друку комплекти документів Богдана Хмельницького, Івана Сірка, готуються до публікації цінні папери Івана Виговського, Юрія Хмельницького та ін. На черзі - “Український Православний Дипломатарій X-XVIII ст.”, куди б увійшла документація київських митрополитів та єпископів Української Православної Церкви. Така широкомасштабна робота не може здійснитися одразу і її результати варто вводити до наукового обігу якнайшвидше, не чекаючи повної академічної публікації, особливо враховуючи низькі темпи едиційної діяльності, зумовлені браком коштів. Виходячи з цього, подаємо низку важливих документів ряду гетьманів України та полковників доби Руїни, які до того ж нерідко безпосередньо стосуються історії Сіверської України.

Про колекцію М. Гожковського не раз писалося, в т. ч. й нами.² Нагадаємо, що Гожковський різними способами зібрав значну кількість цінних рукописних збірок і окремих документів, які вмістив у збірник, причому майже кожен документ має характерний підпис польською мовою “Marc. Gorskowski” і дату придбання. Колекція після деяких переміщень врешті осіла у ВР Бібліотеки Польської Академії наук у Кракові (далі - БПАН), де й була науково описана наприкінці XIX - поч. XX ст. Майже одночасно Гожковський побував у Ватикані і привіз звідти чимало копій документів, що стосувалися історії України козацької доби і нібито особливо вороже змальовували Б. Хмельницького й козаків. Заяви на цю тему обнародував часопис “Biblioteka Warszawska” що викликало відгук видатного українського історика В. Антоновича (7.VIII.1861 р.), видрукований на сторінках журналу “Основа”. У свою чергу на лист Антоновича відгукнувся польський шовіністичний публіцист Тадеуш Падалка (псевдонім Зенона Фіша (1820-1870 рр.)), чия стаття теж була опублікована в “Основі” (1861, № 10). Антоновичу довелося знову взятися за перо, обороняючи історичні права українського народу. Так з’явилася знаменита “Моя сповідь” (“Основа, 1862, № 1), у котрій він, поляк за походженням, рішуче став на бік українського народу. Ця дискусія важлива у даному випадку й тому, що тут часто згадувалося ім’я Гожковського та його колекція, насамперед Ватиканська.

Продовжуючи публікацію матеріалів колекції Гожковського, зібраної ним на Чернігівщині, ми звернулися насамперед до рукописів за №№ 269 та 270, у котрих сконцентровані документи гетьманів та полковників доби Руїни. Тут подаємо 25 документів з цих збірників, відповідно 9 та 16. Вони й склали ядро даної публікації, де подані також документи з інших польських архівосховищ (АГАД, Бібліотека Чарторийських у Кракові, Національна бібліотека у Варшаві), котрі придадуться до створення “Українського Дипломатарію XVI-XVIII ст.” та “Українського Православного Дипломатарію” і, до того ж, мають безпосереднє відношення до Сіверщини або до діяльності сіверських козацьких

2/ Мицик Ю. А. Джерела до вивчення антифеодальної та визвольної боротьби українського народу у першій половині XVIII ст. у фондах архівів та бібліотек П Н Р// Архіви України - 1982-№3-С.63-65
З/Див.: Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. - К., 1995.

полків. Отже, нижче подається 40 документів, які охоплюють насамперед роки Руїни. Лише три документи (№№ 25, 39-40) виходять за ці межі, будучи написані у 1703, 1711 та 1723 рр. Вони, однак, включені до даної публікації, оскільки походять з рукописних збірників №№ 269, 276 колекції Гожковського, стосуються Сіверщини і, зокрема, митрополита Никодима, про котрого йдеться у документі № 20 (універсал І. Самойловича) та 24 (універсал І. Мазепи).

Всі 40 документів розподіляються на три групи. У першій подано матеріали гетьманів України, включно з І. Безпалим, що був тільки претендентом на гетьманську булаву у 1659 р. У цій групі найповніше представлено документацію Юрія Хмельницького (8 документів), а також І. Брюховецького та І. Самойловича (по 5). На долю Д. Многогрішного припадає 2 документи, на долю П. Дорошенка, М. Ханенка, І. Мазепи та І. Скоропадського - по одному. У другій групі подано універсали, листи полковників Гетьманщини, в першу чергу ніжинського - В. Золотаренка та київського - В. Дворецького (по 2). Друкується також по одному документу переяславського полковника (Іван Лисенко), полтавського (Прокіп Левенець), прилуцького (Федір Терещенко, Лазар Горленко), сосницького (Яків Скидан). У третій групі вміщено 7 документів різних осіб, в першу чергу сіверян (ніжинський протопоп Максим Филімонович, митрополит Никодим, удова ніжинського полковника у 1701-1718 рр. Лук'яна Журахівського, дочка гетьмана Данила Апостола - Ганна), а також царя Олексія І, жителів м. Макарова та ін.

В основному в даній публікації представлені універсали, накази, листи-накази гетьманів та полковників. 11 документів - це листи (№№ 18, 22-23, 25, 30-34, 36-38), в т. ч. й царський указ Олексія І (№ 32). Адресатами згаданих послань виступають відомі історичні особи, в першу чергу гетьмани України (І. Самойлович, П. Дорошенко, П. Полуботок), кошовий отаман І. Сірко, ніжинський полковник В. Золотаренко, остерський та сосницький полковники, чернігівський архієпископ Лазар Баранович, король Речі Посполитої Михайло Вишневецький, відомий дипломат Речі Посполитої К. Беневський, білоцерківський комендант Речі Посполитої та ін. Універсали представлені різними категоріями (універсали-привілеї, оборонні універсали тощо). Універсали стосуються насамперед Православної Церкви, її храмів та монастирів, а також маєтностей на Сіверщині. Вони отримувалися, зокрема, Чернігівською архієпископією (№№ 11, 21, 23), жіночим монастирем св. Параскеви-П'ятниці у Чернігові (№№ 5, 6, 11), Свято-Микільським чоловічим та Св.-Покровським жіночими монастирями у Макошиному (№№ 10, 26, 27, 30), Свято-Троїцьким чоловічим Густинським монастирем під Прилуками (№ 1), Спасо-Преображенським чоловічим монастирем у Максаках, що на лівому боці Десни неподалік Мени (№ 19) і т. д., рідше -приватними особами, як-от: Іван Аврамович, що був перед тим чернігівським полковником у 1654-1657 рр. (№ 2), глухівські козаки (№ 14) тощо. Якщо листи писалися і тогочасною українською, і польською мовами, збереглися переважно в копіях*, то універсали, які наводяться нижче, були писані виключно українською мовою, каліграфічним українським скорописом, збереглися переважно в оригіналах. У такому разі вони містять у собі і особистий підпис видавця (гетьмана чи полковника), якщо він був грамотним, - ці місця у тексті нами підкреслені), а також військову печатку (печатку Війська Запорозького або полкову, в

*/ Лист М. Филімоновича (№ 34) був писаний українською мовою, кирилицею, але польський копіст передав кирилицю латинськими літерами, дещо сполонізувавши текст. Нами зроблено зворотну подачу кирилицею. Цей лист, до речі, зберіг деякі особливості сіверянських говірок, наприклад, "тільки" замість "тільки".

крайньому випадку - особисту). Якщо документ дійшов до нашого часу у копії, то це були копії тієї епохи (др. пол. ХУІІ-ХУІІІ ст., в т. ч., якщо йдеться про деякі листи, копії із знаменитих “тек Нарушевича”, що зберігаються у відділі рукописів Бібліотеки Чарторийських у Кракові).

Усі ці документи мають неабияку джерельну вартість уже тому, що в них відбилися важливі аспекти взаємовідносин уряду Української держави - Гетьманщини з Українською Православною Церквою, його соціальна політика. Саме тут знаходимо чимало даних, що стосуються історії міст і сіл Сіверської України, церков та монастирів цього регіону; даних, які стосуються біографій українських церковних та культурних діячів, наприклад Лазара Барановича, Михайла Лежайського та ін. Є тут й інформація, що стосується воєнно-політичної історії України, насамперед про роль у ній сіверських козацьких полків. Так, в універсалах гетьмана Івана Брюховецького йдеться про боротьбу проти походу короля Речі Посполитої Яна Казимира на Сіверщину на початку 1664 р., про контрнаступ військ Брюховецького, які розбили польські загони під Суботим - родовим гніздом Богдана Хмельницького; про перший Чигиринський похід (1677 р.), у котрому сіверянським полкам випало відіграти визначну роль в успішному протистоянні турецько-татарсько-ногайським загарбникам. Деякі документи є унікальними. Так, лист сосницького полковника Якова Скидана (№ 30) засвідчує існування досі невідомого Сосницького полку (раніше вважалося, що Сосниця була тільки сотенним центром). Крім того, на чолі Сосницького полку був Яків Скидан, котрий, як свідчать результати досліджень сучасного українського історика Володимира Кривошеї, був сином одного з керівників національно-визвольного повстання українського народу 1637-1638 рр. Карпа Скидана. Хоча кожен з наведених нижче документів має свою цінність, зупинимось на найважливіших з них.

Уже перший універсал нинішньої публікації є унікальним хоча б тому, що зберігає у собі автограф малознаного гетьмана України, точніше претендента на гетьманську булаву Івана Безпалого, який був московською маріонеткою, висунутою проти легітимного гетьмана України - Івана Виговського. Характерно, що Безпалий прагнув зміцнити соціальну базу свого гетьманату, добитися підтримки з боку УПЦ, а задля цього діяв традиційним чином, надаючи, як і Богдан Хмельницький чи Іван Виговський, маєтності православним монастирям, боронячи їхню власність тощо. Те, що його оборонний універсал було надано саме Свято-Троїцькому Густинському монастиреві під Прилуками, не було випадковим. По-перше, оборонні універсали цьому монастиреві надавав ще на самому початку Національно-визвольної війни 1648-1658 рр. Богдан Хмельницький⁴, а Безпалий, йдучи цим шляхом, хотів здобути собі не меншого авторитету. По-друге, братія монастиря, особливо після вимушеної еміграції частини з них до Московської держави у 1638 р., виявляла свої симпатії до Москви, тому добровільний прихід до табору Безпалого і присяга на вірність цареві Олексію ігумена Густинського монастиря ієромонаха Йосифа Тултушича навряд чи були випадковими. Отже, тут можна вбачати і своєрідну форму винагородження своїх однодумців. Цим же шляхом, до речі, йшов на першому етапі свого гетьманату Юрій Хмельницький; про це свідчить також і універсал-привілей його прилуцького полковника Федора Терещенка, що обіймав дану посаду у 1659-1662 рр. (№ 26).

4/ Універсали Богдана Хмельницького... № 13, 14, 15. Див. також універсал Б. Хмельницького дещо пізнішого часу (Там же, № 27, 62, 95, 96, 97, 98, 99, 113).

Документ № 2 є універсалом Юрія Хмельницького, котрий стверджував універсал-привілей свого батька, гетьмана Богдана Хмельницького, Івану Аврамовичу (Абрамовичу), що був чернігівським полковником у 1654-1657 рр. І. Аврамович був уже не при владі (універсал Ю. Хмельницького адресувався вже новому полковнику - Оникію Силичу), але залишався в гроні найавторитетнішої старшини Чернігівського полку. Документ є особливо цінним тому, що він чітко вказує на існування невідомого досі універсалу-привілею Б. Хмельницького, даного І. Аврамовичу, навіть на його зміст.

Документ № 4 є листом-наказом Ю. Хмельницького, зверненим до остерського сотника (ймовірно, до Сидора Велигорського). У ньому гетьман приймає рішення про маєтності під Моровськом (озера й перевіз), які мали бути повернені Києво-Софійському монастиреві. На позитивне для монастиря рішення явно вплинула смерть київського полковника Івана Якименка (Яхименка), котрий привласнив монастирські маєтності, а лист-наказ Ю. Хмельницького свідчить про смерть цього полковника саме у січні 1660 р.* Дещо дивним є тільки те, що у справі маєтностей під Моровськом гетьман звертався до остерського, а не моровського сотника. Оскільки в історії Моровської сотні існує значна прогалина (першим її моровським сотником названо у 1649 р. Нечипора Ткаченка, а потім згадується сотник Яків Васильєв (Василенко) аж у 1669 р.), можна припустити, що певний період дана сотня не існувала, а її землі входили до складу Остерської сотні.

Два наступних універсали Ю. Хмельницького були видані одночасно і стосувалися жіночого монастиря св. Параскеви-П'ятниці у Чернігові. У одному з них (№ 5) міститься безпосереднє посилання на "особливый... взгляд" покійного батька Ю. Хмельницького - Богдана на цей монастир, а ймовірно, на якийсь універсал-привілей, котрого поки що не вдалося виявити. З легкої руки Богдана Хмельницького монастир отримав важливі універсали і дану політичну лінію продовжили спадкоємці керівника Національно-визвольної війни українського народу. Про це свідчить також оборонний універсал гетьмана І. Брюховецького (№ 11) та ін. Документи №№ 8-9 стосуються маєтностей вже київського Пустинно-Микільського монастиря, які знаходилися на Канівщині; також збереження традиційних прав Православної Церкви на незалежність у її внутрішніх справах та церковних судах. Цей документ отримав коростишевський протопоп, а відповідальність за його виконання покладалася на білоцерківського полковника Івана Кравченка та незнаного ближче коростишевського сотника. Відзначимо, що проблема втручання світських осіб у внутрішнє життя Церкви існувала дуже давно і Україна не була винятком, в т. ч. і в роки Гетьманщини. Зайвим тому доказом є оборонний універсал гетьмана Петра Дорошенка на захист православного духовенства у тому ж Білоцерківському полку, хоча там був уже новий полковник (Степан Бутенко).

Документи №№ 2 та 7 проливають додаткове світло на дипломатичну діяльність гетьмана Ю. Хмельницького, котра була не такою простою, як звичайно вважають. Політичних питань стосуються також два універсали гетьмана Лівобережної України І. Брюховецького. Як уже говорилося, вони висвітлюють події, що відбувалися і на Сіверщині. Перший з них є, по суті, листом, скерованим до жителів Борзни на чолі з сотником (ймовірно, Петром Забілою) з пропозицією порвати з королівською протекцією, під яку схилив

*Кривошея В.В. Українська козацька старшина. - К., 1997. - С. 22. Тут йдеться про І. Якимовича, що був полковником до жовтня 1659 р. та І. Якименка, що був полковником у січні 1660 р. Явно тут йдеться про одну й ту ж саму особу.

був борзнянців лубенський полковник Гнат Вербицький, і повернутися під царську “великодержавну... руку”. Цікаво, що Брюховецький, обіцяючи амністію борзнянцям, посилається на Євангеліє і слова Спасителя (“Грядущаго ко мні не иждену вон”). Повідомляється і про перемогу під Новими Млинами, про підхід московських підкріплень. Близьким за характером є другий лист-універсал І. Брюховецького, адресований козакам Білоцерківського полку, де мова йшла про суботівську перемогу Ніжинського та Прилуцького полків, про перемогу московських військ князя Черкаського на р. Іпуть в Стародубщині, перебування інших московських військ на Лівобережній та Сіверській Україні (Ніжин, Полтава). Щоправда, відомість про смерть короля Яна Казимира на р. Клевен “з фрасунку” (з розпачу) є недостовірною і, очевидно, була запущена як свідомо дезінформація.

Інші документи І. Брюховецького, що тут наводяться (№№ 10-11, 14), є звичайними універсалами-привілеями та оборонними універсалами. У першому з них, до речі, згадується сосницький полковник (ймовірно, Я. Скидан), що є ще одним доказом існування окремого Сосницького полку. Цей же універсал - І. Брюховецького дозволяє встановити ім'я ігумена Свято-Микільського чоловічого монастиря у Макошині у 1663 р. -Віктор Бубликович. Цей ігумен, до речі, згадується і в універсалі ніжинського полковника Василя Золотаренка, датованому ще 1660 р. (№ 27). Універсал-привілей І. Брюховецького під номером 14 стосується винагородження військового товариша з Глухова Марка Кимбаровича, а сам документ адресувався ніжинському полковнику Матвію Гвинтовці, глухівському сотнику Василю Жураківському та ін., а також військовому підскарбію Роману Ракушці-Романовському, котрий, за думкою більшості дослідників, був автором відомого літопису Самовидця.

Універсали-привілеї гетьмана Дем'яна Многогрішного стосуються матеріальної підтримки Чернігівської архієпископи. У першому з них мова йде безпосередньо про чернігівського архієпископа, видатного українського церковного та культурного діяча Лазара Барановича, у другому - ігумена Свято-Микільського Крупицького чоловічого монастиря у Батурині Мину. Документ проливає додаткове світло на деякі феодальні повинності (“поколіщина”, “покабанщина”),засвідчує передачу гетьманом монастиреві двору на ринковій площі Конотопа під склад для провіанту. Останній універсал адресувався тодішньому ніжинському полковнику Пилипу Уманцю та конотопському сотнику Паньку Петренку.

Документація гетьмана Правобережної України Михайла Ханенка представлена тут лише одним листом (№ 18), у котрому йшлося, зокрема, про арешт у Батурині Д. Многогрішним посла Речі Посполитої Жальського, котрий мав вести переговори на Січі з запорожцями.

Документація гетьмана Лівобережної України Івана Самойловича представлена ширше (№№ 19-23). Перший з універсалів стосується відомого фортифікаційного будівництва у 60-70-х рр. XVII ст. навколо Спасо-Преображенського монастиря в с. Максаках. Тоді протягом відносно короткого часу було створено потужний укріплений центр навколо монастиря, котрий оберігав і саму обитель і навколишніх жителів від ординських наскоків. Універсал Самойловича чітко вказує на ігумена Єремію Ширкевича як на ініціатора спорудження цих укріплень і вимагає від ніжинського (Пилип Уманець) та чернігівського (Леонтій Полуботок) полковників сприяння цьому будівництву. Наступний універсал (№ 20) є унікальним, оскільки проливає

світло на незнану досі сторінку в історії україно-балканських церковно-культурних зв'язків. Тут йдеться про Никодима, митрополита Призренського (що в Косово-Метохії), котрий мусив через переслідування турецьких влад рятуватися еміграцією в Україну. Самойлович, будучи сином священика й випускником Києво-Могилянської Академії, поставився з особливою увагою до митрополита Никодима і надав йому с. Городище в Понорницькій сотні Чернігівського полку. Так Чернігівщина стала другою батьківщиною для митрополита Никодима і це засвідчується ще трьома документами: універсалом-привілеєм гетьмана Мазепи на володіння Никодимом с. Устя 1694 р. (№ 24), листом І. Скоропадського 1711 р. (№ 25) та листом самого митрополита від 21/11.VI.1703 р. до сосницького сотника Семена Омеляновича. Важливо, що останній документ містить у собі особистий підпис митрополита Никодима.

Наступний універсал І. Самойловича (№ 21) стосується поділу маєтностей між Чернігівською архієпископією та Новгород-Сіверською архімандрією і дуже точно перераховує основні маєтності даних адміністративно-територіальних церковних одиниць, серед яких бачимо ряд населених пунктів сучасної Сіверщини, місця промислів, навіть такі об'єкти, як “двор новий Бруховецького”. Ряд наступних листів як Самойловича, так і його полковників стосується підготовки та проведення Першого Чигиринського походу у 1677 р. (№ 22, 23, 33, 34). До них прилягає і лист на цю тему, написаний, очевидно, білоцерківським комендантом Речі Посполитої. Один з цих листів (№ 23) засвідчує підтримку спільного походу російсько-українських військ під Чигирин проти сил Османської імперії чернігівським архієпископом Лазаром Барановичем, палким прихильником спільної боротьби всіх християнських держав проти турецьких агресорів.

З документа № 26 починається друга частина поданих у даній публікації джерел, куди входять універсали й листи, писані полковниками Гетьманщини, в першу чергу сіверянами. Два універсали (В. Золотаренка та Я. Скидана, №№ 28, 30) стосувалися Свято-Покровського жіночого монастиря у Макошиному. Оскільки Я. Скидан посилався у наративній частині свого універсалу на дані “надання от полковников бывших”, то ясно, що не тільки В. Золотаренко видавав універсали на цей монастир. Два універсали київського полковника Василя Дворецького (№№ 29, 31) стосуються маєтності Липове (Липовий острів) Свято-Троїцького чоловічого монастиря у Козельці. Цієї ж маєтності стосувався і опублікований нами раніше універсал київського полковника Павла Яненка-Хмельницького від 1657 р.⁵ Але, як бачимо з наративної частини універсалу № 31, Дворецькому було представлено універсали “славное памяти небожчика Хмельницкого” і тут, без сумніву, треба мати на увазі Богдана Хмельницького, а не Юрія, з котрим Дворецький ворогував. Досі було відомо лише про універсал Б. Хмельницького даному монастиреві від 19/9/ липня 1654 р.,⁶ а тепер можна твердити про ще один, як мінімум, універсал керівника Національно-визвольної війни.

З номера 35 починається третя частина даної публікації, де представлено документи інших осіб. Вже у першому з них (указі Олексія І, адресованому ніжинському полковнику В. Золотаренку) йдеться про бої на території Ніжинського полку, про московську підмогу, про видачу царського жалування

* І. Скоропадський обіцяв розібратися в конфлікті Никодима навіть з своїм родичем, братом Дружини, глухівським сотником Андрієм Марковичем.

5/ Мицик Ю. З нових документів про Національно-визвольну війну українського народу /1648-1658 рр./ на Сіверщині// Сіверянський літопис. 1998, №6, С.20

6/ Універсал Богдана Хмельницького... №82.

цим воякам, що мав учинити князь С. Шаховський у Ніжині. Особливо важливою є звітка про Івана Романенка, як ніжинського полкового осавула у ли сто паді-грудні 1661 р. У сучасних довідкових виданнях якраз за цей період не знаходимо даних про перебування когось на посаді ніжинського осавула. Тепер у прогалині між Семеном Григоріївим (був осавулом у липні-жовтні 1661 р.) та Василем Многогрішним (був осавулом у 1665-1666 рр., можливо, й раніше) знаходиться місце для Івана Романенка, котрий, до речі, міг бути родичем Андрія Романенка, переяславського полковника в часи Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр.

Під номером 36 вміщено лист жителів м. Макарова на Київщині, адресований або до гетьмана Ю. Хмельницького, або до представника влади Речі Посполитої. Нарікаючи на великі біди від московської воячини та ординців, автори скарги просили про захист і зменшення податків. Вражає яскрава характеристика тяжкого становища макарівців, втягнених у військовий вир ("теперешнього часу по ямках туляємся, яко зайци отуляючися, поки душа в тілі").

Наступний документ (№ 37) є особливо цінним. Це лист ніжинського протопопа Максима (Мефодія) Филімоновича, писаний до новообраного гетьмана Петра Дорошенка. Ніжинський протопоп був активним прихильником московської орієнтації і чітко заявив про це ще в часи Переяславської ради 1654 р. Восени того ж року він побував у Москві і звернувся до царя Олексія з промовою, похваляючи царя за його політику щодо України. Тривалий час він користувався довірою Москви і був одним з її впливових агентів. Після поразки походу, очолюваного московським воєводою Шереметєвим ("Шереметом", про якого, до речі, згадується у нинішньому листі) восени 1660 р., він звертався до Петра Дорошенка, наближеної до Ю. Хмельницького особи, щоб той повернувся "під царську руку". 20/10/X. 1665 р. П. Дорошенка було обрано гетьманом, і він звернувся в усі кінці України з відповідними зверненнями, очевидно, і до М. Филімоновича. У відповідь той написав свого листа, що наводиться нижче, і знову виступив з відверто промосковських позицій. Слід відзначити, що погляди М. Филімоновича відбивали позицію частини українського суспільства (саме частини, до того ж далеко не більшої (!). Аналогічні погляди в той час сповідували, наприклад, гетьман І. Брюховецький, київський полковник В. Дворецький, ніжинський протопоп Симеон Адамович (став протопопом після Филімоновича у 1666 р.) та ін. При боці В. Дворецького творила якась освічена духовна особа, котра навіть написала цілий трактат на цю тему: "Пересторога Україні" (1669)⁶ Однак саме М. Филімоновича треба визнати батьком малоросійства. Його лист, котрий є важливою пам'яткою публіцистики і котрий, очевидно, призначався не тільки для Дорошенка, але й широкого кола козаків-правобережців, справляє дуже суперечливе враження. Не можна відмовити автору у його вмінні володіти пером, влучності деяких характеристик, яскравих, гумористично-сатиричних образах та порівняннях, але ж не можна і не зауважити його крайньої тенденційності, нелогічності, відсутності державного мислення. Справедливо нарікаючи на тяжке становище України під іноземним ярмом, він навіть визнає факт "московської неволі", але в той же

6/ Мицик Ю.А. "Пересторога Україні" /1669//УІДЖ.- 1992.

Так, він згадує колишнього гетьмана П. Тетерю та його листа до "Захарки" (Захара Шийкевича, генерального писаря у 1665-1669 рр.), де йшлося про намір дати поле, тобто битву. Подальші слова нагадують уже народне прислів'я: "Лиха іскра поле спалить і сама зникне", а Филімонович нагадує про переваги миротворців над полководцями лаючи при цьому Тетерю.

час не бачить виходу з такого становища шляхом створення власної Української держави. Атрофія державницького мислення, наївна віра в православного монарха переважають у даній пам'ятці. Додамо, що через дуже короткий час наступив період прозріння, але було вже пізно, і Филімоновича чекав майже такий же сумний кінець, як і Брюховецького. Виступ Брюховецького проти Москви, підтриманий ніжинським протопопом, призвів до його арешту й заслання, після чого за Филімоновичем пропав усякий слід.

Останній документ з даної публікації (№ 40) є листом дочки гетьмана України Данила Апостола - Ганни, котра була дружиною ніжинського полковника Л. Жураківського, а на час написання листа - вже удовою. Лист було адресовано до наказного гетьмана України, чернігівського полковника, Павла Полуботка, котрий доводився сватом Ганні (у 1718 р. П. Полуботок одружився вдруге з дочкою ніжинського полкового судді Ганною Лазаревич, удовою військового товариша Р. Жураківського). Документ є надзвичайно важливий уже тим, що був писаний жінкою, яка, до того ж, підписалася власноручно ("Лукияновая Жураковская"). Для того часу це такі рідкість, і на пам'ять спадає хіба що універсал, виданий дружиною Богдана Хмельницького Ганною для оборони володінь Густинського монастиря у 1655 р. До того ж, лист було писано з okazji Великодня, що теж є рідкістю. Можна назвати, наприклад, подібного типу лист І. Сірка, котрий вітав гетьмана І. Самойловича з Різдом Христовим у 1675 р. Користуючися нагодою, Ганна Жураківська прохала свата стягти давній борг з якогось пана Цибульського, бо, незважаючи на листи Ганни до нього, вона ніяк не могла отримати "сатисфакції".

* * *

Правила передачі тексту документів нами є тими ж, що і у попередніх публікаціях на сторінках "Сіверянського літопису", за винятком документів №№ 24-25, які вже публікувалися нами раніше і тому тут розкриття титл не зазначено.

Вищезгадані документи, як видно навіть з побіжного їх аналізу, мають велике значення і проливають світло на ряд моментів історії України доби Руїни та й ширшого часу. Вони важливі насамперед для дослідників історії Сіверської України і сподіваємося, що даний джерельний комплекс стане їм у пригоді.

І. ДОКУМЕНТИ ГЕТЬМАНІВ

№ 1

1659, вересня 23/13/. - Табір в Оленівці. - Оборонний універсал гетьмана-претенга І. Безпалого Свято-Троїцькому Густинському монастиреві у Прилуках.

"Иоан Безпалый, гетман з Войском ц/а/р/ского/
вел/ичества/ Запорож/ским/.

Ознаймуем сим уневерсалом н/а/шим кождому, кому топко о том відати належит, а меновите полковником, асаулом, сотником, атаманом и всей старшині и черни Войска его ц/а/р/ского/ вел/ичества/ Запорожского и всім начальним его ц/а/р/ского вел/ичества/ ратним людем. До відомости доносим, иж бувалы /?/ в нас, в таборі, в Войску н/а/шим Запор/озком/ велебний во еромонасех отец Иесиф, игумен монастира Густинского, присягу подтвердил его ц/а/р/скому вел/ичеству/ пред его м/и/л/остю/ боярином и намісником рязанским, кн/язем и воеводою г/о/с/по/д/и/ном Але/кс/іем Никитичем Трубецким, просил нас оборонний уневерсал, для чего даем сей н/а/ш уневерсал місцу с/вя/тому, монастиреві Густинскому, абы наименшой кривди ні от кого не было; вам полковникам и всей старшині под горлом приказуем сурове, так місцу с/вя/тому монастиреві, а всім монастирским маетностям. А кгдабы міл хто бити упартим и

своевольно якуюкопвек найменшую важил бы ся чинит велебному отцу игуменови, позволяем и всеей браті, поймавши таких своих своевольников, звязавшы, до нас отсилат; повторе вас всей старшині и черні приказавши, ижбы иначей не было, кром сего приказу н/а/шего под каранем срокгим войсковым. Затим вас Г/о/с/по/ду Б/о/гу поручаем.

Дат с табору з Оленовки сентебра 13 дня 1659 року.

Иван Безпалый, рука власна".

(БПАН-ВР. -№ 270. - Арк. 44 - Оригінал, завіреним особистим підписом І. Безпалого та військовою печаткою).

№2

1659, січня 17/7/. - Чигирин. - Ствержувальний універсал гетьмана Ю. Хмельницького

"Юрий Хмельницкий, гетман з Войском его царского величества Запорозким.

Ознаймуем сим писанем нашим каждому, кому о том відат належит, а меновое п/а/ном полковником, ясаулом, сотником, атаманом и всей старшині и черни Войска его царского/ величества Запорозкого и иным всякого стану людем, иж мы, прихилиючисе до листу славное памяти небожчика его м/и/п/о/сти п/а/на отца н/а/шего/, п/а/ну Иванови Аврамовичови на село Выбли, Брусилов и на хutory, называемые Боромики, Борки и Кобылию Голову з крунтами, сеножатми, пасеками, озерами, затонами из перевозом Выбелским на рецї Десні будучим, даного помененого п/а/на Ивана Аврамовича при вышписаных селах и хуторах, также и при перевозі Выбелском цале захуеум и лист небозчиковский стверждаем, приказуючи, абы п. полковник черниговский и иншия всякие особы в том всем п/а/ну Иванови Аврамовичови найменшою перешкодою не был, тое варуючи, абы з помененог/о/ перевозу на монастыр с/вя/тое великомученици Парасковей черниговской через руки п. Ивана Аврамовича грошы доходили, также и з млына его власного в Седневі будучого, дві міротцы на нас приходячие, оному даруем, на що для ліпшой твердости и сее писане помененному п. Иванови Аврамовичови далисмо.

Дан в Чигирині дня 7 генваря 1659 году.

Юрий Хмельницкий, рукою власною".

(БПАН. - ВР. -№270. - Арк. 15. - Копія XVIII ст. Запису колі, що символізує печатку: "Конфірмація на Выбли п. Иванови Авраамовичові". Наприкінці сторінки запис іншою рукою XVIII ст.: "Онаго уневерсала с копії копия в комиссии сочиненная, в полку Черниговском генеральной ревизии списана и в опись под литерою "А" приложена генваря 3 дня 1767 году"; "Подполковник/./.* Записна звороті тією ж рукою, що нею писано основний текст: "Універсал Юрия Хмельницкого пану Иванови Авраамовичові на маестности 1659 года".

* Незначний фрагмент тексту не прочитується.

№3

1660, січня 15/5/. - Чигирин. - Лист гетьмана Ю. Хмельницького до волинського восводи, посла Речі Посполитої на Україну К. Беневського.

"З листа від в. м., м. пана і брата, відданого мені через посланця, достатньо зрозумів про те, як зволиш старатися, щоб виконати доручення, покладене на себе к. й. м. та всією Річчю Посполитою; що давно прагнеш прибути до Війська Запорізького на Україну, але не можеш в. мость, м. пан і брат, поспішити з цим через злих людей, що не довіряють нашій приятні. У чому я естем аж тепер впевнений, бо раніше жодних не бачив посланців, то зразу ж через оцього ж посланця заявляю, що в. м., мостивий пан і брат, не зазнаєш і найменших труднощів як від мене, так і всього Війська Запорізького, особливо в нинішній час, оскільки Військо Запорізьке по таких довгих альтернатіях зичить собі приятні, як з королем й. мостью, так і з всією Річчю Посполитою. Освідчивши цю приятнь, віддаю себе з моїми покірними послугами ласці й приятні в. м. м. пана і брата.

З Чигирина дня 5 січня 1660 року.

Вашої мості мого пана цілком зичливий брат і покірний слуга Юрій Хмельницький,

гетьман з Військом його царської пресвітлої /величності/ Запорозьким".

(Бібліотека Чарторийських у Кракові. - ВР. -№ 2105. - С. 115. - Копія др. пол. XVII ст. Переклад з польської. Тексту листа передє заголовок, зроблений копістом: "Копія листу від Хмельниченка до й. мості пана волинського").

№4

1660. січень. - Чигирин. - Лист гетьмана Ю. Хмельницького до остерського сотника С. Велигорського /?/.

"Юрый Хмельницкий, гетман з Войском его цар/ского/ вел/ичества/
Запорозким. Пане сотнику устерский!

Видячи /?/ мы, же здавна /.../* озера, до Муравска належачие, отнял /?/ был небожчик Иван Якименко, полковник киевский, неслушне /п/од себе подбил; себі его ж наслідуючи, тые ж озера привлацаеш. Зачим мы, взявши слушний довод, пилно приказуем, абий от того часу жадною мірою в пререченние озера не втручался, им, помененным законником монастыре Софійского в той мірі не чинил перешкодъ! под неласкою н/а/шею и срокгым войсковим каранем.

Дан в Чигирины дня /.../* януария року 1660.

Юрый Хмельницкий, рукою.

До того, абы перевоз, который небожчик Яхименко отнял бил, жебы тым же законником привернений был им, нікто их болше не затруднял".

(БПАН. - ВР. -№ 270. - Арк. 10. - Оригінал, завірений особистим підписом Ю. Хмельницького та військовою печаткою. Внизу приписка рукою др. пол. XVII ст.: "До сотника устерског/о/, абы в поля черНецкие не втручался". Запис на звороті іншою рукою др. пол. XVII ст.: "Софійскому м/о/н/а/сты/ру на озера Мосалскис и на перевоз /?/ 1660 універсал").

*/ Незначний фрагмент тексту ушкоджений.

№5

1660, лютого 2 /січня 23/. - Чигирин. - Стверджувальний оборонний універсал гетьмана Ю. Хмельницького чернігівському жіночому монастиреві Святої Параскеви-П'ятниці.

"Юрый Хмельницкий, гетман з Войском его цар/ского/ вел/ичества/
Запороз/ким.

Всеї старшині и черни Войска его цар/ского/ велич/ества/ Запорозкого, так теж ратним началним и под началом зостаючим г/о/с/у/д/а/р/е/вым людем и кому толко о том відати належит, доносим до відомости, иж яко небожчик родыч н/а/ш особливый міл взгляд на законниц монастира Черніговского с/вя/тых Пятниц, так и мы, відаючи, же за нас и все Войско его цар/ского/ вел/ичества/ Запорозкое пред маестатом Б/о/га Всемогущего з поволания своего м/о/л/и/твы вставичние проливають, нашим оных універсалом обваровалисмо, пилно их м/и/л/о/стей ратных началных и под началом зостаючих людей г/о/с/у/д/а/рских жадаючи, абы подданним, пререченному монастиреви черниговскому с/вя/тых Пятниц наданым, жадного насилия проездами, наездами, мимоездами, ночлігами, становисками, попасами, подвод и стаций вытяганем и найменшими долегливостями не чинили. А хто бы з старшого и меншого Войска его цар/ского/ вел/ичества Запорозкого, товариства міл счо сей виразной волі н/а/шой выкročити, такових каждый на /.../*, яко святокрадца будет з/а/ найменшим скарги донесенем караний.

Дат в Чигирины дня 23 януар/ия/ 1660.

Юрый Хмельницкий, рука власна".

(БПАН. - ВР. -№ 270. - Арк. 16. - Оригінал, завірений особистом підписом Ю. Хмельницького і військовою печаткою. У нижньому правому кутку сторінки є два записи іншими руками др. пол. XVII

ст. "1660, 21 Бїус/міа"; "Законницам черніговским оборонный". Запис на звороті іншою рукою др. пол. XVII ст.: "Оборонный черницам черніговским на маетности Юрия Хмельницкого").

*/ Незначний фрагмент тексту відсутній через механічне ушкодження документа.

№6

1660, лютого 2 /січня 23/. - Чигирин. - Універсал-привілей гетьмана Ю. Хмельницького чернігівському жіночому монастиреві св. Параскеви-П'ятниці.

"Юрій Хмельницький, гетман з Войском его ц/а/рског/о/ вел/ичества/ Запорозким.

Всей старшині и черни Войска его ц/а/рског/о/ вел[ичества] Запорозког(о) и каждому, кому топко о том відати належит, а меновите п. полковникові чернігівському, сотником и атаманом тамошным, иж мы для помноженя хвалы Б/о/жеї законницам с/вя/тых Параскевей монастыре чернігівског/о/ новофундованог/о/, на будоване цієї позволисмо дворок* збирати в Рудках, их же маетности. Пилно теды жадаем и приказуем, абы им тог/о/ ніхто не зборонял и не перешкожал, трваючи о ласку нашу войсковую.

3 Чи[гирина] дня 23 януаря року 1660.

Юрий Хмельницкий, рука власна".

(БПАН. - ВР. - № 270. - Арк. 12. - Оригінал, особисто завірений Ю. Хмельницьким і підписом Ю. Хмельницького та військовою печаткою. У правому нижньому кутку сторінки дописано іншою рукою, дещо пізнішого часу: "На строителств/о/ с села Рудки на 2 года на будоване целей черницам чернігівским". Запис на звороті рукою XVIII ст.: "Юрия Хмельниц[кого] подлинный универсал на будоване целый року 1660.").

*/ Тут описка. Має бути: "два рок".

№7

1662, квітня 14/4/. - Чигирин. - Універсал-наказ гетьмана Ю. Хмельницького.

"Юрій Хмельницький, гетман з Військом й/ого/ к/оролівської м/илости/ Запорозким.

Відомо чинимо цим нашим писанем кожному, кому про то відати належатиме, особливо їх мостям панам дідичним державцям, старостам, підстаростам, намісникам, резидентам у королівських і шляхетських добрах в Україні. Бачившим, що його королівська мость через якісь раптові окупації не дозволив скінчити сатисфакції, ведпуг Гадяцького та Чуднівського пактів, присягаю з обох сторін ствердженнями, постулатів наших Війська Запорозького і всієї руської нації, сумніваючися, то ми наказали панам старостам і /їх/ представникам повиїжджати з українських маетностей. Оскільки ж його королівська мость, пан наш милостивий, через його милість пана Павла Тетерю, полоцького стольника, дворянина й секретаря, спеціально присланого до нас посла, обіцяв все привести до /бажаного/ наслідку щодо згаданих пактів, тоді зараз знову всім їх мостям, котрі з власних чи будь-яким іншим способом триманих добр повиїжджали, /дозволяємо/ ці добра отримати у власність при їх /власників/ поверненні, жодного і найменшого не боючися спротиву. Козакам же, що живуть у чиїхось добрах наказуємо, щоб вони не чинили жодного спротиву /?/ заради укладеної нашої спільної приязні і заради постановленого святоблिवого миру.

У Чигирині дня 4 квітня за старим стилем року Божого 1662.

Юрий Хмельницкий, рука власна".

(Бібліотека Чарторийських у Кракові. - ВР. -№402. С. 421. -Оригінал, завірений особистим підписом Ю. Хмельницького і завірений військовою печаткою. Переклад з польської. На звороті - польськомовні записи іншими руками приблизно того ж часу: "Універсал п. Хмельницького на реконструкцію до України дня 4 квітня 1662"; "Універсал Хмельницького до козаків, аби своїх панів допускали до посесій"; "Універсал п. гетьмана запорозького").

1662, квітня 20/10/- Чигирин. - Наказ гетьмана Ю. Хмельницького на захист прав київського Свято-Микільського Пустинного монастиря в оренді шинків.

"Юрый Хмельницкий, гетман з Войском его кр/олевской/ мил/ости/
Запороzkим.

П/ане/ сотнику, атамане и войте михайловским и конончивским! Приказуем пилно и сурово, абисте того добре дозирали, якоби г/о/с/по/д/и/ном отцем законником монастыре Пустинно-Николинског/о/ киевского никто в шинкованю вшеляких напоев и во всей аренде, так михайловской, яко и конончинской, не перешкоджал и не держал шинку, кром тых, которым зпецит от/е/ц намісник тамошний, иначе не чинячи под виною на нас и на монастир залежоною, и под великою неласкою нашою.

Дан з Чигирина дня 10 априля року 1662.

Юрый Хмельницкий, рука власна".

(Держархів у Кракові. - Ф. - "Зібрання Русеньких". -№ 69. -Арк. 5. - Оригінал, завірений особистим підписом Ю. Хмельницького та чудово збереженою печаткою Війська Запорозького. На звороті запис тією ж рукою: "Аби не перешкоджано в аренді до с/вя/го-пустинного Николи належачий их маестностей". Дописано іншою рукою: "Mischaukow". Приписка рукою XVIII ст.: "переписан").

№ 9

1662, травня 14/4/?.- Чигирин.- Оборонний універсал гетьмана Ю. Хмельницького коростишовському протопопу.

"Юрый Хмельницкий, гетман з войском его ц/а/рског/о/
вел/ичества/ Запороzkим

Всеи старшине и черни Войска его ц/а/рског/о/ вел/ичества/ Закорозког/о/ и кождому, кому о том відати належит, а меновите п. полковникові білоцерковському, сотникові коростешовському и всему товариству тамошнему ознаямивши, иж мы, хотячи духовенство при власных правах духовных заховати, пилно приказуем, абы ніхто з старшины и черни Войска его ц/а/рског/о/ вел/чества/ Запор/озког/о/ и всяког/о/ стану людей, а меновите п. полковник білоцерковский, сотник и атаман и войт коростешовский отцу протопопі коростышовскому в справах и судах д/у/ховных не перешкожал и не втручайся неналежне, але он сам з д(у)ховенством своим д/у/ховне д/у/ховных и свіцких в справах належней судил, яко бы болш до нас в том ні на ког/о/ не доходила скарга, за що кождий от нас будет караний.

З Чигирина дня 4/?./ мая рок 1662.

Юрый Хмельницкий, рукою власною".

(БПАН. - ВР. -№270. - Арк. 13. - Оригінал, завірений особистим підписом Ю. Хмельницького та військовою печаткою. У нижньому правому кутку сторінки запис іншою рукою др. пол. XVII ст.: "Отцу протопопі коростешовскому, жебы ся козаки в права их не втручали.". Запис на звороті тією ж рукою, що нею писано текст універсалу: "Отцу протопопі коростышовскому").

№ 10

1663, липня 13/3/. - Табір під Переяславом. -Універсал-привілей Гетьмана І. Брюховецького Свято-Микільському чоловічому монастиреві в Макошиному.

"Иван Брюховецкий, гетман з вірним Войском его ц/а/рског/о/ прес/вітлого/
величества Запороzkим.

Ознаймуем сим писаням нашим кождому, кому бы того відати было потреба, а меновите п/а/ном полковником, асаулом, сотником, атаманом и всему товариству старшині и черни Войска вірног/о/ его ц/а/рског/о/ прес/вітлого/ величества Запороzkог/о/, а особливе п/а/ну полковникови сосницкому до відомости в/ашим/ м/и/ло/стем доносим, иж видячи мы універсали надане од полковников розних, в Ніжине на врядах застаючих,

містцу святому, монастиреви Макошинскому чесному г/о/с/по/д/и/ну отцу Виктору Бубликовичу, игумену из братиею, то ест дві мірочки, на нас належачие, с каменей двох у млині Налого/о/, на греблі Сосницкой на реці Убеди стоячом, трет же и ступно в том же мліні коло, а особливе до того ж монастыра озера надание, то ест Работинские, Сахонские и Змітновские и зо всіми тонями и уходами, як пред теми часи зоставали, для виживленя им спокойног/о/ надали и писаням своим ствердили. Зачым и мы, не уймаючи того нічого, и з тых всіх пожитков з владзи нашею надаем, и сим писаням ствержаем, абы в том нашом наданю, якож вишей поменило, влсномы /?/ г/о/с/по/д/и/ну отцу Виктору, игумену макошинскому из братиею того ж монастыре святог/о/ там в мліні наданом, в озерях жадно абы /?/ найменшое кривди и перешкоды от розных полковников и сотников, там зостаючих, не поносили, але яко найспокойній того всег/о/ заживали, а то для тог/о/, абы офіра безкровная за нас и за все Войско Запорозкое у престола Б/о/жаго отправована била; а если бы мимо сей універсал наш и найменшую кривду учинил, теди скоро за доношеном до нас скарги и найменшой, такових сурово горлом карати без одпусту обецуем, що иначей абы не было под ласкою нашею и на спротивляючих се срокгим каранем войсковим.

Писан в таборі под Переяславлем м/іся/ця июля 3 дня року 1663.

Иван Бруховецкий звышменованый гетман".

(БП АН. - ВР. - № 270. - Арк. 34. - Оригінал, завірений особистим підписом І. Брюховецького та військовою печаткою. Запис на звороті рукою к. XVII ст.: "Універсал Брюховецког/о/ на млин и озера Работенские, Сохатовские и Змі/тновские/ на млин Чалого на греблі Сосницкой, даний в году 1663").

№ 11

1663, серпня 15/5/. - Табір під Переяславом. - Оборонний універсал гетьмана І. Брюховецького жіночому монастиреві Святої Параскеви-П'ятниці у Чернігові.

"Иван Бруховецкий, гетман з вірнім Войском его пресвітлог/о/ величества Запорозким.

Всей старшині и черни вірног/о/ Войска его пресвітлог/о/ ц/а/рског/о/ величества Запорозког/о/, а также ратным началным и подначалным г/о/с/л/у/д/а/р/е/вым людем и кому топко о том відати належит, доносим до відомости, иж яко антецессорове наши особливый міли вгляд на законниц монастыра черніговског/о/ с/вя/тых Пятниц, так и мы, відаючи, же на нас и все Войско его пресвітлог/о/ ц/а/рског/о/ величества/ Запорозкое пред маестатом Б/о/га Всемогущаг/о/ з поволаня своег/о/ м/о/л/и/ твы уставичные проливают, нашим оным універсалом обваровалисмо пилно их м/и/л/ос/тей ратных началных и под началом зостаючих людей г/о/с/л/у/д/а/рских жадючи, а подданным преречонному монастыреви черніговскому с/вя/тых Пятниц наданых, жадног/о/ насилия проездами, наездами, мимоездами, ночлігами, становисками, попасами, подвод и стацый витяганем з найменшими долегливостями не чинили. А хто бы з старшого и меншог/о/ Войска его ц/а/рског/о/ величества/ Запорозкого товариства міл счо сей выразной воли нашей выкочити, таковий каждый на горлі, яко с/вя/токрадця будет за найменший скарги донесенем караный.

Дан в таборі под Переяславом, августа 5 1663.

Иван Бруховецкий звышменованый гетман".

(БПАН - ВР. - № 270. - Арк. 32. - Оригінал, завірений особистим підписом І. Брюховецького та військовою печаткою. У нижньому правому кутку аркуша дописано: "Законницам черніговским оборонный". Записи на звороті руками к. XVII - поч. XVIII ст.: "Универсал оборонный законницам монастыра Пятницкого черніговского Ивана Бруховецкого подлинный", "Року 1663").

№ 12

1664, логото 1 /січня 22). - Батурин. - Універсал гетьмана Лівобережної України І. Брюховецького.

"Иван Бруховецкий, гетман з вірнім Войском его ц(а)рског(о) пресвітлого величества Запорозким.

П(а)ну сотникови, атаманови, войтови, бурмистрови и всім обывателем в Борзни мешкаючым, доброго(о) здоровья од Г(о)с(по)да Б(о)га ужычывши, до відомости доношу: любо то за поводом безбожног(о) Вербицког(о) далистеся были неприятелем віри нашею звести и ошукати, однак, иж тепер знов в чувство пришло и под высокодержавную великог(о) г(осу)д(а)ря нашог(о) его ц(а)рског(о) пресвітлог(о) величества руку удалистеся, з зычливостю своею до нас одзываются, теде, послідуючы Спасителевым словам, рекшаго: "Грядущаг(о) ко мні не иждену вон", вас всіх к собі пригортаем, яко єдиновірною братю свою и до п(а)на полковника ніжинского пишу, жебы и он так, яко и я, вам тоє пребачил. Толко пилно вас жадаю: переймайте всяких людей, которые бы к королевскому табору іхали на Борзну, ркомо ласкаве, в місто впустивши, принимайте и до нас присилайте. Также и тих ляхов, которые у вас знайдуются, до нас присылайте. Разумію теж, же чулисте о той над німцями и ляхами под Новими Млынами побіди, до Ивангородища и до Ичное універсали наши шліте. Ознаймуем теж вам, иж княз его м(и)л(ость) Ромодановский дня 20 ген(варя) з Сум рушив з калмыцкими и иными войсками, бо калмики дня 13 ген(варя) при посланцах моих, то ест в неділю прошлую, до Сум пришли; а другое войско калмыкове на Пултаву йшло и под Лютенкою через Псел перейшовшы, межы Гадячом и Румном уже зостаєт, силен Бог, же и нога лядзкає з Украины не учет, кдыж, що година виглядаєт на калмыки. Короп безбожний полский тры города з тих городов, которые ему поздавалися, татаром в заплаті выдаєт, толко имен тых городов не знат. А тепер под Глуховым штурмы стратившы, литовским краєм уступоват маєт назад, якож орда уже и уступует, почувшы, що калмыки идуєт з князем. Остерегаєт теде, абыста од таких безбожных замыслов осторожными были и нам о всем ознаймуєт и тих ляхов присилайте. Затым вас Г(оспо)ду Б(о)гу поручаєт.

Дан в Батурині дня 22 ген(варя) 1664.

Иван Бруховецкий, звыш менованный гетман".

(Бібліотека Чарторийських у Кракові. - Відділ рукописів. -№ 402. - С. 407. - Оригінал, особисто підписаний Брюховецьким і завірений військовою печаткою. Запис на звороті тією ж рукою: "Універсал до Борзны").

№13

1664, квітня 15(5). - Табір у Свідовку (?). - Лист гетьмана Лівобережної України І. Брюховецького до козаків Білоцерківського полку.

"Иван Бруховецкий, гетман з Войском его царского пресвітлого величества
Запорожским.

Пану полковникови білоцерковскому, атаманови городовому тамошнему, также сотникам, атамані курінной, а особливе черни, браті нашой милой в полку Білоцерковском знайдуючойся, доброго здоровья од Г(о)с(по)да Б(о)га зичачи, до відомости доносим. Відомая всім нам, хрестияном, явная милосерднаго майстату Б(о)жого ласка над милою отчызною нашею показуєтсє, кды измінник Тетера и враг Чернецкий з ляхами комонними, без пехоти, межы ріки, в кут Чегиринский всунувся без табору, праве в руки нам неприятелей подаючи, якож самою истотою тоеж милосердие Б(о)жое обявляється в той міре почало. Кди первогоднацать априля в Суботові чотырнацять корогвий неприятельских лядцких, дві драгунских, а осем Паволоцкого полку козацких при Песочинском, в Суботові будучых, доценту войско наше, то ест пол Ніжынский, Прилуцкий, знесли, и всіх в пень вырубали, а иние в Роді потонули так, иж ледво сам-о-десять Пясочинский до Чегирина утік, где наши немалую добич з ляхов однесли, корогви дві, бубны и армат штук чотири нашим в руки досталися. А Чернецкий, видячи тоє, же в сем куті не поводитсє ему добре и земли тісно, бо всюда по лісах и по переправах на него позасідат казалисмо, назад уступовати куситсє и уступует, але ему на Рдині и на Редці ріках, дорогу зачыщено и мости попсовано; на которого то Чернецкого усі силы его царского пресвітлого величестива, то ест княз Яков Куденетович Черкасской, литовское войско у реки Ипуті в Стародубцині збивши, и двадцать штук арматы королевское взявшы, в сей край прагнет; для чога з фрасунку короп на реці Клевені умер, а боярин Петр Василевич Шереметов уже в Ніжыне з войском зостаєт, а княз Ромодановский з войском царским и з калмыками к Полтаві прытяг, перед которыми силами царскими я наперед з войском продкуючы, в Сокірний Дніпр перебулем, зачым

пилно и вас, браты своее милое, прошу, памятайте на тое, жесмо единое віри православное ц(е)ркве восточное, матки нашео сыны и єдиноутробная братя, а з нами вкупі дідичного неприятеля ляха Чернецкого зносите, который отчизну, матку нашу, плюндрует и до остатней згубы привести хочет, Памятайте и на тое, же ведлуг прозби вашео и жаданя, на города ваши не шлисмо з войсками, штоб шкоды вам от войска не было, а то все чинимо для того, жеби Б(о)гу и всему світу явно было и до шкоды своим же хрестияном чынити не прагнем, але из душі жизымо того, абисте з нами братерско зедночившыся, ляхов нас и вас до остатней згубы привести хотячых, воевати и з Украины вилудити допомогли. Мы, теды тот, Б(о)га взявши на помощь, около Чернецкого комонником, в куті сем будучого, промишляти будем и домышляем, абы оного ляхов к табору под Ставищами будучого, промысл чынити не занедбывайте, если хочете на потом в золотом покою з жонами и з дітмы без жадного, а праве остатнего спустошеня своего зоставати, бо и сами знаете, же ся вам без столиці низовое запорозское не обойти, ліпше теди вам с нами братерско лобзатися и ціловати, анижели напрасно тиранско з уразою майстату Б(о)жого, а з посмівском всіх околичных народов воевати. А затим вшелякую відомост добрую вас жадаючи пилно, Г(оспо)ду Б(о)гу поручаем.

Дан в таборі в Свидовку (?) априля дня 5 року Б(о)жого 1664.

Иван Бруховецкий, звышменованый гетман".

(АГАД. - Ф. "Архив коронный у Варшаві". - Козацкий відділ. - №42/100. - Оригінал, особисто підписаний І. Брюховецьким і завірений військовою печаткою).

№ 14

1665, серпня 11/1. - Глухів. - Універсал-привілей гетьмана І. Брюховецького глухівському козакові М. Кимбаровичу на звільнення від податку з його млина.

"Иван Бруховецкий, гетман з вірным Войском его ц/а/рског/о/ пресвітлог/о/ величества Запорозкым.

Ознаймуем сим писанем нашим кождому, кому быс того відати было потреба, а меновите пану полковникови ніжинскому вірног/о/ Войска его ц/а/рског/о/ пресвітлог/о/ величества Запорозкого, также паном сотником и всему товариству войсковому и пану сотникови и атаманови глуховскому, а особливе пану подскарбему нашему войсковому и дозорцам млинов в полку Ніжинском будучим, и кому колвек будет показано сие писанье наше, иж поглядаючи мы на вірніе и щирые услуги п/а/на Марка Кимбаровича, товариша войсковог/о/, обывателя міста Глухова, который завше у Войску вірном Войска его ц/а/рског/о/ пресвітлог/о/ вельчества Запорозким противко кождог/о/ неприятеля, не жалуючи здоровья своего, одважне ставал и ставатимет и услуги войсковые одправуе, прето в нагороду поднятых прац военных и услуг войсковых одправуючих, млин, его власным коштом на реці Березі востановлений и греблей занятим из колом одним мучним, а другим ступним, дві мірочки войсковие далисмо ему, абы так тых двох войскових, яко и своео третее мірочки, всіх трох спокойне обдыраючи, заживал до ласки войсковое, не поносячи в том одбыраню припадаючог/о/ розміру из помененног/о/ своего млына ні од кого и наменшое кривды и перешкоды, сурове приказуем, що и на сей /?/, абы не было под ласкою нашею, а на спротивляючихся сроким каранем войсковым, на щосмо и сей універсал наш при печати войсковой и з канцелярії нашео войсковое при подпісі руки нашео выдати казали.

Дан в Глухові дня 1 августа року Б/о/ж/о/го 1665.

Иван Бруховецкий звышменованый гетман".

(БПАН - ВР. - № 270. - Арк. 33. - Оригінал, завірений особистим підписом І. Брюховецького і військовою печаткою. Запис на звороті рукою поч. XVIII ст.: "Універсал гетмана Брюховецького, Маркови даный в мыльні Березовском для забирана /?/ двох /?/ частей войсковых").

1667, березня 29/19. - Чигирин. - Оборонний універсал гетьмана П. Дорошенка православному духовенству у Білоцерковському полку.

"Петро Доро[шенко гетман] з Войском его [...]"

Всему старшому и мен[шому] товариству, а меновите [...]* сотником, атаманом, войтом и вшелякому стану свіцкому на вряде и без старшинства по городах, до того ж полку належачих, Сым н/а/шим ознаменуем писание, иж яко за давных антецессоров н/а/ших, так и за вряду гетма/н/ства н/а/шого повинност н/а/ша того постерегати, абы жадный свіцкий уряд справ и судов д/у/ховный, яко им неналежных, не важился судыти, яні до ных ся интересовати, але каждую справу д/у/ховную до отца намесника и протопопов отсилати, которие, відают ведлуг влады им данной, каждого преступного закону законом карати, также и вшеляких доходов церквам Божим и священникови легкованных, жебы рядове: п/а/н полковник, сотники, атаманя не важилис отбырат; дома теж и кгрунта священническия, аби ні от кого не относили жадных агравацій ку теменженю, але волны, абы от вшеляких наиздов, становиск, стацій, подвод и вшеляких тя/жа/ров городових зоставали, чого всег /о/ п/а/н полковник білоцерковский постерегати мает, приказуем

Писан в Чигирині 19 марта р/оку/ 1667.

Петро Дорошенко, гетман, рука власна".

(БПАН. - ВР. - № 270. - Арк. 43. - Оригінал, завірений особистим підписом П. Дорошенка і військовою печаткою. У нижньому лівому кутку аркуша є приписка: "До Білої Церкви").

*/ Фрагмент тексту відсутній через механічне ушкодження документа.

№ 16

1668. грудня 30/20/. - Сосниця. - Універсал-привілей гетьмана Д. Многогрішного Чернігівській архієпископи.

"Демян Игнатович, гетман Войска его ц/а/рског/о/ пресвітлог/о/ величества Запорозкого сіверский.

Ознаймую сим моим писанием каждому, кому тог/о/ потреба відати будет, а меновите паном полковником, асаулом, сотником, атаманом и всему товариству войтом и всему посполству, особливе зас сотником, атаманом городовым з товариством, войтом теж зо всем посполством, в маетностях ясне в Б/о/гу преосвященного в Б/о/гу его м/и/л/ости/ г/о/с/по/д/и/на отца Лазара Барановича, архиеп/и/с/ко/па черниговского, новгородског/о/ и всего Сівера, мешкаючым, иж яко здавна, так и тепер, абы было неодмінно в датку старшым своим належитом постановлене, так на розные войсковые росходы, яко и на д/у/ховные, для вспоможения ц/е/рквей Б/о/жих и монастырей особы, всім вам, в маетностях его м/и/л/ости отца архиеп/и/с/ко/па мешкаючим товариству и посполитым приказуем, абы каждый мелник, люб товариш, люб теж и тяглый, од клітки по кабану добром кормном, або за кабана по коп чтыры, од кождог/о/ зась кола по чирвоному золотому, высланному од преосвященного в Б/о/гу его м/и/л/ости/ г/о/с/по/д/и/на на отца архиеп/и/с/ко/па особі, отцу Алексію Садовскому, до рук без жадное забави оддавали, так якбы на церков Б/о/жью належачое, жадног/о/ не однесло и найменшого в виданю квоти ущербку. А кто бы колвек міл себе чынити волі нашой противным, того не минет срокое, яко непослушног/о/ войсковое каране.

Дан в Сосниці декаврия 20, 1668.

**Демян Игнатович, гетман Войск его ц/а/рског/о/
пресвітлого, величества/ Запорозких/ сіверский".**

(БПАН. - ВР. - № 270. - Арк. 47. - Оригінал, завірений військовою печаткою. На звороті записи іншими руками поч. XVIII ст.: "На поколесчину и покабаншину Демяна гетмана", "На поколесчину и покабаншину"/).

1671, березня 7 /лютою 25/. - Батурин. - Універсал-привілей Гетьмана Д. Многогіршного Свято-Микільському Крупицькому чоловічому монастиреві в Батурині.

"Демян Игнатович, гетман Войска его царского пресвітлог/о/ в/е/п/и/ч/ е/ства Запорозког/о/

"Демян Игнатович, гетман Войска его царского пресвітлог/о/ в/е/п/и/ч/е/ства Запорозког/о/ ніжинському, сотнику конотопському, атаманови горордовому и всему товариству, втой сотні знайдуючомуся, войтови и всему посполству тамошным сим нашим писанием до відомости доносим, иж превелебному в Б/о/гу его м/и/л/ости/ г/о/ с/по/д/и/ну отцу Міні, игуменори монастира батуринского, далисмо по ласці нашой войсковой двор Андрія, бывшог/о/ мецанина конотопског/о/, в місті Конотопі на ринку стоячий, абы так для схованя розных своих ликгумин и для приїзду их, волный, позволилismo прето, абы так пан полковник ніжинский, сотник, атаман конотопские и вся старшина войсковая, в обиятию поменного превелебному в Б/о/гу игуменови батуринскому двора жадною не били перешкодою, пилно и суворо сим нашим приказуем универсало.

Дан в Батурины феврала дня 25 1671 року.

Демян Игнатович, гетман з Войском его ц/а/рског/о/ пресвітлог/о/ величества Запорозким".

(БПАН. - ВР. - № 270. - Арк. 46 - Оригінал, завірений особистим підписом Д. Многогіршного і військовою печаткою. Записи на звороті руками к. XVII ст. та середини XVIII ст.: "На двор в Конотопі універсал даний року 1671 феврал/я/25"; "Одворіконотопском писмо, что здавна зостаєт в Конотопі".

№ 18

1671, листопада 14/4/. - Ладизин. - Лист гетьмана Правобережної України М. Ханенка до короля Речі Посполитої Михайла Вишневецького.

"Найясніший милостивий королю, пане наш милостивий!

Як вдячно ми отримуємо щедрю й батьківську милість в. к. мості, пана нашого милостивого, так же готові віддати життя й кров нашу за честь в. к. м., пана нашого мостивого, і всієї Речі Посполитої, (у боротьбі) проти кожного неприятеля, особливо ворога Святого Хреста. Клейноди Війську в. к. м. Запорозькому, призначені спочатку на Запоріжжя, через пана Жальського, поморського стольника, комісара в. к. м., тепер в таборі під Ільїнцями завдяки їх мостям панам гетьманам, були пристойно принесені 27 жовтня до ради в порядок Війська в. к. м. Запорозького і віддані. За них я з усім Війском в. к. мості Запорозьким покірно дякуємо. А що клейноди потім з ласки Божої і Війська вашої к. мості Запорозького дісталися мені, я дякую Господу Богу, приписуючи /це/ щастю в. к. мості, приймаю на себе цей тягар і заявляю, що як і раніше будучи. Січі, бо тяжко було мені дістатися до наказу в. к. мості, м. м. пана, був зичливим, так і тепер незмінним вірним підданим стараюся залишитися. Оскільки ж я, як і вся старшина, котру пан стольник має на особливому реєстрі, виконали присягу згідно з трактатом в Острозі на послушенство в. к. мості і Речі Посполитій перед цими ж їх мостями панамі комісарами, так покірно в. к. м., п. н. м., як батька і добродія свого, прохаємо, аби згідно з цим же трактатом, ствердженням конституцією, ми були збережені при наших козацьких вольностях з усіма полками; щоб в. к. м., п. н. м., своїм панським листом зволив повідомити їх мостей, щоб вони не так сильно до інтрат, а тим більше до утисків бралися /?/, аж (поки) дасть Господь Бог, що ми всі разом будемо пригорнені під ноги маєстату в. к. м., п. н. м. Це треба щоб ті, котрі вже втікають від Дорошенка і починають горнутися на ім'я в. к. м., п. н. м., не пішли назад, щоб ще більше їх до в. к. м. і всієї Речі Посполитої заохотити. Про це пан стольник поморський дасть в. к. м. слухну реляцію. Заради цього я взяв його з собою з т. абору до Ладизина, щоб він придивився, врешті йдеться і про мене самого, вірного підданого в. к. м., п. м. м. Цей пан Жальський, поморський стольник, комісар в. к. мості, п. м. м., при своїх колегах віддаючи клейноди, дав слухну з цієї okazji інформацію,

і як у Батурині був під арештом московським і що згідно з царським указом був визволений /?/ Многогрішним, а що важливе, всі клейноди і справи, йому довірені, належні Війську в. к. м. Запорозькому, цілком зберіг і віддав. За це йому все військо в. к. мості Запорозьке на цьому ж місці в присутності інших їх мостей дякувало. Так і тепер це ж Військо й. к. м. Запорозьке разом зі мною до в. к. мості, м. м. п., за п. Жалським, поморським стольником, суплікуємо, щоб він щедрою ласкою в. к. м., п. н. м., був обдарований і задовільнений, бо він щиро й добре, як йому й належало, услужив і все, що йому було доручено, розповів і вчинив. За цим, бажаючи щасливого панування в. к. м., м. м. п., зостаюся вірним і найнижчим підданим.

Дано в Ладизині дня 4 листопада 1671.

Михайло Ханенко, гетьман Військ Запорозьких в. к. м."

(АГАД. -Ф. "Посольські книги". -№ 25. - Арк. 306 зв. - 307 зв. Копія др. пол. XVII ст. Переклад з польської. Тексту документа передує запис, зроблений копіюстом: "Лист цього ж гетьмана, у котрому дякує й. к. м. за військові клейноди, віддані через панів комісарів").

№ 19

1672, липня 2 /червня 23). - Батурин. - Оборонний універсал гетьмана І. Самойловича Спасо-Преображенському чоловічому монастиреві у с. Максаках.

"Иван Самуїлович, гетман Войска его ц/арского прес/вітлого/ вел/и/ч/ е/ства Запорозкого.

Паном полковником Войска его ц/арского прес/вітлого/ вел/и/ч/е/ства Запорозкого, асаулом, сотником, атаманом городовим, сілским, курінним и всему старшому и меншому в тих же полках найдуючомуся товариству, даємо відати. В особливої мы, в Б/о/гу превел/ебного/ г/о/спо/д/и/на/ отца Иереміи Ширкевича, игумена максаковского, поступок и замисл естимациі міючи, иж м/о/на/с/тирское, яко и для людей поблизу м/о/н/а/стира зостаючих, варучися вторгнення неприятелей кр/е/ста Г(о)с/по/дня татарского, умислил докола валом и парканом обточити и обваровати. А хочяти помененую фортецу селами, до того м/о/н/а/стира прислужними, совершити внесл прозбу до нас, абисмо ему того не денекговали. Прето, видячи річ потребную и барзо вигодную, пилно жадаючи, приказуем, аби так пан полковник ніжинский, яко и черніговский, и все старшее и меньшее тих же полков товариство в обварованю и в фортификованю помененої обители с/вя/тої найменшою не важилися бити перешкою. Селяном м/о/н/а/ст/и/рским и иншим, до м/о/н/а/стира належачим селам на роботу не збороняли выходити. Селяном зась всім сурово приказуем, аби не били спречними до тоєї роботи. А ежели хто з старшини albo черни в Б/о/гу превел/ебному/ его м/и/ л/ости/ г/о/с/по/д/и/ну отцу игуменови максаковскому зборонял бы обители с/ вя/тої фортификовати, теди за донесенем скарги обецуемся такового сурово неодпустне карати.

Писан в Батурини 23 июня 1672-

Иван Самойлович, гетман Войска его ц/арского величества Запорозкого рука".

(БПАН у Кракові. - ВР. -№270. - Арк. 39. - Оригінал, завірений особистим підписом І. Самойловича та військовою печаткою. Запис на звороті ост. третини XVII ст.: "В Б/о/гу превел/ебному/ г/о/спо/д/и/ ну отцу Иеремію Ширкевичу, игуменови максаковскому на фортификоване м/о/н/а/стира лист волний от пана гетмана Ивана Самуїловича").

№20

1672, вересня 20/10/. - Батурин. - Універсал-привілей гетьмана І. Самойловича прирзенському митрополиту Никодиму на мастність с. Городище.

"Иван Самуїлович, гетман Войска его ц/арского/ пресвітлого вел/и/ч/е/ства Запорозкого.

Всім вобец и кожному, того потребууючому, а именно п/а/ну полковникови

чернігівському, сотникови, атаманови понурницькому и всему того полку товариству даємо відати, иж ясне в Б/о/гу преосвященный его м/и/л/ость/ от/е/ц Никодим, митрополита призрінский, не міючи певної квоти піняжної, од престола своего цесару бесурманскому на окуплене оног/о/ оддати, для которого невестатченя суми, волного и безпечного до престола своего приступу не может міти, зачим умислил ніякий час в нашем краю, межи православними змешкати. Видячи теде мы помененого, ясне в Б/о/гу преосвященного его м/и/л/ость/ г/о/с/по/д/и/на отца Никодима, митрополита прызненского, в таковом агарянском преслідованю зостаючого, на сустентамент ему село Городище в полку Чернігівском в сотні Понурницькой лежачое, зо всіма принадлежностями, яко ся в собі міет, особливое наше синовское ку ему, яко пастирови м/и/л/о/сти и любові, конферуемо и надаємо, поневаж щоденними пастирскими своїми молитвами за его ц(а)р/ского прес/вітлого вел/и/ч/е/ства достоинство, яко и за нас самих и за все Войско Запорозкое, маєстат Ц/а/ря н/е/б/е/сного благает, зачим пилно міти хочем, аби пан полковник чернігівский, сотник, атаман понурницький и все того ж полку товариство и найменшою в одбиранию з помененого села пожитков и належитое повинности его м/и/л/ость/ г/о/с/по/д/и/ну отцу метрополий не важилися быти перешкою. Войт зас помененого села зао всею громадою, жеби за приказанем сего нашего універсалу вшелякое послушенство и належитую повинность без жадної спереки его м/и/л/ости/ г/оспо/д/и/ну отцу метрополий отдавати, сурово приказуемо.

Писан в Батурині дня 10 септеврия 1672.

**Иван Самойлович, гетман Войска его ц/а/рского пресвітлого
величества Запорозкого".**

(БПАН. - ВР. - Ха 270. - Арк. 38. - Оригінал, завірений особистим підписом І. Самойловича та військовою печаткою. На звороті є два записи, один з яких зроблено тією ж рукою, а другий - рукою середини XVIII ст.: "Ясне в Б/о/гу преосвященному его м/и/л/ости/ г/оспо/д/и/ну отцу Никодиму, митрополиті призрінському"; "Самойловичов насело Городище дня 10 І682(так!-Ю. М./года").

№ 21

1673, серпня 31/21/. - Батурин. - Універсал гетьмана І. Самойловича, яким стверджувався поділ маєтностей між Чернігівською архієпископією та Новгород-Сіверською архимандрією.

"Иван Самуйпович, гетман з Войском его ц/а/рског/о/ пресвітлог/о/
вел/и/чества Запорозким.

П/а/ном полковником Войска ег/о/ ц/а/рског/о/ пресвітлог/о/ в/е/л/и/чества Запорозког/о/ и всім всяког/о/, так свіцког/о/, яко и д/у/ховног/о/ стану пюдем и кому сее писане наше показано будет, ознаймуем. Поневаж ясне в Б/о/гу преосвященног/о/ ег/о/ м/и/л/ости/ г/о/с/по/д/и/на отца Лазаря Барановича, архиеп/и/с/ко/па чернігівског/о/, новгородског/о/ и всег/о/ Сівера, выразное на том стало изволение, же в маєтностях, на архиеп/и/с/ко/п/ию Чернігівскую и архимандрию Новгородскую наданых, учинил розділ: до архиеп/и/с/ко/пии своей Чернігівской прывернул села Чулатов, Остроушки, Прокоповку, Каліевку, Юрынову слободку з дворцом и до дворца з усіма належытостями /.../* ланов, Суходолсчыну, Астрєбсчыну слободку против Суходолсчыны, Полошков, Обляны, Тулиголов, Быстрин, Чернецкую слободу, Шатрыщы, Ивот, Погребки, Преображенское з млином Локотковским и Богдановским, слободку против Уска, чтыры млыны на реці Роті, стан люшинский, двор новый Бруховецког/о/, а поташ в будах роблений в старом дворі остаючяся паным /?/ , быдло, коні и овци во всіх дворах зостаючое, маєт быти по половині. До архимандрії зас Новгородской, висоце в Б/о/гу превелебному ег/о/ м/и/л/о/ст отцу Михайлу Лежайскому, архимандрыті новгородскому, маєтносты пускает тие: Спаское з млынами Кириевскими, Ксендзовку, Мельню, Мізин з станом, Игнатовку, Кудпаювку, Усовку, Студюнку, Дюгтяровку, Карасовку з млыном Ласковским, Иукир /?/ з дворцем и з станом Селецким, Горбов, слободку под м/о/н/а/ст/ы/рем, Олтар, Глазов, Быхов, Писаровку, млын Кролєвецкий, пры котором слободка, Будиские /?/ кгрунта, где ся поташ робит и рудню з слободою. Прето и мы, стосуючыся до волі ег/о/ м/и/л/о/сти отца архиеп/и/с/ко /па чернігів /ского/, новгор/одског/о/, ведлуг его ж м/и/л/о/сти аффектації, сей

потвержалный універсал на обі сторони видати казаписте, в котором тое стверждаем, абы так п/а/нове полковники, яко и инная вся старшына и всякіи люде в помененных маестностях обом их мил/о/стям, которие якої сторони належат, жадного и наименшого в уживаню вшеляких пожитков не важылися быти перешкодою и ні в во що не втручалися под срокгим войсковым од нас каранем, прыказуем.

Писан в Батурины 21 августа 1673 року.

**Иван Самойлович, гетман Войска его ц/а/рског/о/
пресвітлого величества Запор/озкого/, рука в/ласна/.**

(БПАН. - ВР. - № 270. - Арк. 40. - Оригінал, завірений особистам підписом І. Самойловича та військовою печаткою. Записи на звороті іншими руками к. ХУ-поч. ХVІІІ ст.: "Універсал потвержающий розділ маестностей року 1673 от гетмана Самойловича", "Ясне в Б/о/ту преосвященному/ е/г/о/ м/и/л/ости/ г/оспо/д/и/ну отцу архиеп/и/с/ко/пови").

*/ Незначний фрагмент тексту втрачено через ушкодження документа.

№ 22

1675, лютого 16/6/. - Батурин. - Лист гетьмана І. Самойловича до кошового отамана І. Сірка й січового товариства.

"А чути, що до вас пише король й.мость, жадаючи і волаючи /вас/ на поміч. Не завадило б довідатися і порадитися: куди, на кого і яким чином здійснити цю допомогу; а не братися за це без ради й. ц. в., милість якого є ближчою, /як свідчать/ постійні укази про все, особливо тепер, коли він про все ухвалив на комісії в Андрусові з королем й.мостью через великих і повноважних тих царських послів, чітко повідомив нас. У зв'язку з чим і ми б з свого боку не на зле, уховай Боже, порадили б вам були. І до нас по кілька разів писали всі регіментарі і гетьмани, однак ми без волі й. с. в. і не думали нічого чинити, бо ми розуміли, що часом не для спільного над бусурманами промислу жадали військ царських і наших, щоб з'єднатися, а скритим способом задумали в Україні стати, чого, як раніше, так і тепер, Бог не допустить їм над нами рук своїх простягати, як вони з своєї природи стараються проти святого православ'я. Ми почули, що між вами були такі поголоски, що нібито поляки стали скрізь на цьому боці Дніпра на квартири. Ми повідомили вам, що не тільки і ногою жодному не дамо стати, але й та той бік Дніпра, де під владою ц. в. залишаються такі міста, як Канів, Ржищев, Трипілля, їх наказано не пускати зовсім. І нас й. ц. п. в. прислав тепер до нас указ, що коли б /вони/ мали на цей бік або на ці згадані міста йти, тоді їх бити як ворогів, бо одного тільки після Господа Бога маємо собі оборонця, в/еликого/ господара, православного християнського монарха, а йому служити ніколи не будемо /припиняти/, як тепер, так і в подальших часах. Задумів, котрі панове поляки задумали проти нашого народу, не дав їм Господь Бог довести до /жаданого/ кінця, що скоро будете знати, за це то нам не майте за зло, що ми затримали королівських послів, від короля й. м. з котрими і ви були відправили своїх послів, затримали до царського указу, бо живучи під монархом, ми мусимо то чинити, що йому, як Богу, належить. Однак вони не знаходяться, крий Боже, у якомусь ув'язненні, вони мають всяку вигоду і собі, і коням. А коли, дасть Бог, буде указ щодо того, куди їх пустити, готовий це вчинити тієї години."

(Бібліотека Чарторийських у Кракові. - ВР. №431. - С. 171. -Копія. Переклад з польської. Тексту листа передує заголовок, зроблений рукою копіюста: "Витяг з оригінального листа Івана Самойловича, задніпрського гетьмана, писаного до Сірка й товариства на Запорожжі з Батурина 6 лютого 1675 року").

№23

1677, вересня 10/серпня 31/. Табір напроти Бужина над Дніпром. - Лист гетьмана Лівобережної України І. Самойловича до чернігівського архієпископа Лазара Барановича.

"Ясне в Богу преосвященный мості отче архієпископе чернігівський, мені вельми мостивий пане пастирю в Духу Святому отче і добродію!

Відправляючися з військами у цю дорогу проти неприятелів Святого Хреста, я отримав приязне благословення від вашої пастирської мості добродія на добрий успіх мені і військам; отримав тоді в кількохкратних листах вашої святості від святих натхнених уст далекоглядний прогноз: ці вороги свого злого наміру не досягнуть, а будуть із своєю потугою згнєблені від Божої руки, що Тоді оці послі вашої превелебності, побачать /?/ Визнаємо, що цю /перемогу/ подала нам рука Найвищого завдяки вашим святим молитвам, що від Бога сталося. Я подаю вашій святості* до відомості те, що сталося, стисло описуючи наш воєнний прогрес. Ми з Військом мого регіменту Запорозьким і з боярином й. мостою государя Ромодановським і з ратними силами великого государя стали 24 серпня коло Дніпра, у Бужинської /переправи/. Там, цього року, у Дніпра на Бужинських полях перед нами з'явилися всі татарські потуги з кримським ханом і сам візир турецького війська Ібрагім Шайран-паша з відправленими з-під Чигирина пашами та яничарами, маючи при собі волоські і молдавські війська. Оці не хотіли дати нам переправи через Дніпро, потужно стріляючи з гармат та яничарок і не допускали наших військ до берега; а дальші всі береги на приступних місцях вони забезпечили своїми військами. Ми, порадившись з боярином, дня 26 серпня наші запорозькі війська відправили вниз. Вони вночі, посадивши на струги та на малі човни добірних людей з ратників та козацькі полки, були скеровані на той бік і щасливо переправилися. Тільки тоді укриті там яничари швидким і потужним стрілянням своїм, чинячи опір всім поганським військом, вдарили з сильним криком на наших людей, однак наші, відважно приставши до того боку і діставши поміч від нас з нашого берега через стріляння з різних гармат по ворогу, відбили їх. Потім, коли вже чимала частина нашого Війська переправилася на той бік, вже 27 серпня вороги спробували щастя і сточили жорстоку битву через Дніпро до наших військ, але дістали гідну відсіч. Також у цих боях загинули ханський син, два сини паші, також лягли трупом якийсь турецький ага, кількадесят татарських мурз з великими їх поганськими військами. Отак неприятелі, відчувши на собі сильний удар від цих наших передніх військ, та побачивши всі інші наші великі потуги, які знаходилися коло нас з гарматами й таборами, що тиснулися на дніпровську преправу, дуже злякалися. Через це вони не тільки не чинили нам більше опору на Дніпровому березі, але й з-під самого Чигирина повтікали, покинувши шанці, /знароддя до/ штурму, табір і всі свої речі, також і величезні гранати, гармати і масу запасів провіанту 29 серпня; повтікали з великою для себе ганьбою поганці від наших військ, а ті триумфально гнали їх. Залишивши незліченні трупи, /вороги/ відступили. Від них звільнився замок Чигирин і всі у ньому військові та посполиті люди, котрі протягом чотирьох тижнів витримували облогу, тяжкі удари і кількохкратні підкопи, але ж залишилися цілими. За це ми всі Військом віддали хвалу Найвищому Богу, бо ж завдяки благословенню та молитвам вашим і взагалі завдяки руці Всевишнього це сталося. І вдруге за горливу пастирську і отцівську нам послугу і турботу дякуємо. Але ми не перестанемо нашими військами бити /ворогів/ і наш промисел над ними чинити, просячи на поміч ваші святі молитви. Віддаємо пастирському /вашому/ благословенню.

Дано з табору над Дніпром напроти Бужина жня 31 серпня 1677

(Бібліотека Чарторийських у Кракові. - ВР. - № 175. - С. 345-348. - Копія к. XVIII ст. Тексту документа передуде заголовок, зроблений копіюстом: "1677, дня 31 серпня. Копія листа гетьмана запорозького до й. кс. чернігівського архієпископа". Переклад з польської. Інший польськомовний список зберігається там же, рукопис № 418, с. 109-III).

*/У нашому списку: "величності"

№24

1694. липня 1/червня 21/. - Батурин. - Універсал-привілей Гетьмана І. Мазепи даний призренському митрополиту Никодиму на володіння с. Устям.

"Их царского пресвітлого величества Войска Запорозкого гетман Иван Мазепа.

Вам, атаманови и всему товариству, войтови и всему посполству села Устя, сим нашим універсалом ознаймуем, иж яко тут всегда при боку нашом в Батурині жиючому ясе в Б/о/гу преосвященному его милости господину отцу Никодиму, мирополитові Призрінському, надалисмо село тое Усте в область, и всякие послушенства и повинности

з тяглих людей одбирати дозволилисмо, так и тепер, кгда его милость отизджаает в Киев по своїх певных ділех, сим листом нашим засылаючи вас, приказуем, абысте вы, тяглиї люде, тому, кого его милость на своем містцу в дворці оставит, всякое послушенство и повинность роковую, яка ся колвек належит, отдавали. В котором отдаванню послушенства и повинность рокової, яко з вас, тяглих людей, не мает никто упорним быть, так атаман з товариством не повинни и малой чинити перешкоды ни в чом, досит чинячи волі и указові нашому виразному рейментарскому.

Дан в Батурині июня 21, року 1694.

Звишменованій гетман, рукою власною".

(БПАН. - ВР. -№270. - Арк. 60. - Оригінал, завірений особистим підписом І. Мазепи та військовою печаткою. На звороті - запис пізнішого часу: "Універсал до села Устя Мазепин.". Раніше цей документ публікувався нами: Мицик Ю. Гетьмани-покровителі Православної Церкви/Наша віра. -1997-Січень. - № І -С. 13).

№25

1711, березня 7/лютого 24/. - Прилуки. - Лист Гетьмана І. Скоропадського до призренського митрополита Никодима.

"Ясне в Богу преосвященный милости отче митрополите, мой велце милостивый господине в Духу Святом, ласкавий отче и благодітель!

Любо видалисмо пану сотникові глуховскому, швагрови нашому, фундуш на построение млина ниже села Кирдіевки, розуміючи, же то ест містце не пенное и нікому не будет перешкодою, однак поневаж ваша святиня доносит, что построением на том містцу млина значная обида и уцербок кгрунтам монастырским будет діятися, tedy яко и без такого вашей святини жалю, если так есть, моглибысмо того построения ему, пану сотникові, заборонити, так и тепер людьми велимо: чи може з того построения млина якая в кгрунтах обители вашей кривда и перешкода бути могло бить, розискати и ежели по донесеню вашей святини розищется, то не звелимо ему, пану сотникові, на предреченном містцу и млина строїти. Тим вашу святину упевняючи, его ж святителским милостивым навсегда себе полецаю и зостаю вашей архипастирской святині всего добра зычливый в Духу Святом син и слуга **Иоанн Скоропадский, гетман Войска его царского величества Запорозкий.**

З Прилуки, февраля 24, року 1711".

(БПАН. - ВР. -№ 276. - Оригінал, завірений особистим підписом І. Скоропадського і військовою печаткою. Адреса: "Ясне в Богу преосвященному его милости отцу Никодиму, митрополиту Призренскому, моему велце милостивому господину в Духу Святом, ласкавому отцу и благодетелю, належит." Раніше цей документ публікувався нами: Мицик Ю. Гетьмани-покровителі Православної Церкви // газ. "Наша віра". - 1997. - Січень. - № 1. - С. 13).

II. ДОКУМЕНТИ ПОЛКОВНИКІВ

№26

1659, грудня 27/17/. - Прилуки. - Універсал-привілей Прилуцького полковника Ф. Терещенка на передачу млина на р. Удай Густинському монастиреві.

"Хведко Терещенко, полковник его ц(а)рского величества Войска Запорозког(о) прилуцкий.

До відомости доношу, ижем отдал із, на реці Удай Демкувский з села Высоког(о), верним отцем Иосифу Тултушичу (?) (...) * густынскому зо всею его (?) отцем (?) братиєю. Которий то із за про(с)тупок отнято (у) Демка звоеволний узялем. О который то із жаден з покровних отнат Демка у отцев монастира Густанского вічне не повинни упоминатися; на що им для спокойног(О) уживаня писане мое при печати моеї даю.

В Прилуках дня 17 декабра 1659".

(БПАН. - ВР. - № 269. - Арк. 18. - Оригінал, завірений печаткою Ф. Терещенка. Запис на звороті

тією ж рукою: "На ез Демков от полковника прилуцкого". Запис за звороті іншою рукою: "1659 декар(ря) 17").

*/ Одне слово написано нерозбірливо.

№27

1660, лютого 7 /січня 28). - Макошинський монастир. - Універсал-привілей ніжинського полковника В. Золотаренка Свято-Микільському чоловічому монастиреві в Макошині на озера.

"Василий Ничипорович Золотаренко, полковник Войска его цар/ского/
величества Запорозкого ніжинский.

Ознаймуем сим писанем нашим каждому, кому о том відат належит, иж мы, відячи отца игумена теперешнего макошинского Виктора посполу из братиею, пилных и горливых в набоженстві, а же у великих недостах зостають, даем оным озера Рыботинские, Сахонские и Змінетские зо всіми тонями и уходами, яко ся в собі міють, и пред тым держали на тот монастыр чудотворца Христо/ва Николая, абы оных заживаючи, за усе православие Г/о/с/по/да Б/о/га просили; що для ліпшое віры данет /?/, абы в тих озерах ни от кого жадное кривды и перешкоды не поносили, даем наше сие писание с подписом руки и притисненем печати наше.

Писан в монастыр Макошинском генвара 28 дня 1660.

**Василий Ничипорович Золотаренко, полков/ник/ Войска
его цар/ского/ вел/ичества/ Запор/озкого/ ніжинский/ и всея Сівера".**

(БПАН. - ВР. - № 269. - Арк. 39. - Оригінал, завірений особистам підписом В. Золотаренка и полковою печаткою. Записна звороті іншою рукою др. пол. XVIII ст.: "Полковника ніжинського на озера Работинские, Сохачевские, изменнинские").

№28

1660, липня 31/21/. - Ніжин. - Універсал-привілей ніжинського полковника В. Золотаренка Свято-Покровському жіночому монастиреві в Макошині на володіння частиною млина у селі Величковцях.

"Василий Нечипорович Золотаренко, пол/ковник/ Войск цар/ского/
вел/ичества/ ніжинский.

Ознаймуем сим писанем нашим, кому бы о том відати належало, иж мы, міючи взгляд на убогий монастирец, даем на виживене камений два в мльїні в селі Вельчковцах, черниціям монастира макошинского в залож /.../* ку церкви с/вя/тое Покровы чотырох мірочок, жебы собі мененние /?/ законницы вшлякого розміру заживали, не поносячы в тих каменях ні от кого кривды и перешкоды /.../* [ла]ски наше, а мелник жебы себе заживал мірочок дві обычайних, на що и писане сее свое даем для віри ліпшое.

Дан в Ніжині июля 21,1660.

**Василий Ничипорович Золотаренко, пол/ковник/ Во/йска/
его цар/ского/ вел/ичества/ Запор/озкого/ ніжинский".**

(БПАН. - ВР. - № 269. - Оригінал, завірений особистим підписом В. Золотаренка і полковою печаткою).

*) Незначний фрагмент тексту відсутній через механічне ушкодження документа.

№29

1660, серпня 4 (липня 25). - Київ. - Стверджувальний універсал київського полковника В. Дворецького. Свято-Троїцькому чоловічому монастиреві в Козельці.

"[В]асилий Дворецкий, полковник [Вой]ска его царского вел/ичества/
Запороз/кого/ киевский.

[...]* войтови зо всіми обывателями острскими здорова доброг/о/ зычимо [...]* ся мы з універсалом велможного его м/и/л/ость/ пана гетмана отцем Моска [...]* делского на грунта куплены) правом им служачие и належачие належым явног[...]* не нарушаючи, пилноват жадаем и сурово приказуем именем самого его м/и/л/ость/ п./гетма/на, абысте конечно жадной sprawy и потребности до них не міли и из Липового острова власного их и им належачого, хто бы міл втручатися в жадное sprawy и потребности не міючи, варуючи, абы нас болшей скарга не доходила. И повторе приказуем, абы иначе не было, под неласкою войсковою и зарукою талярей ста до шкатулы войсковое.

Писан в Киеве июля 23 року 1660.

Василий Дворецкий, полковник его пресвітлого царского величества Войска Залорозског/о/ киевский".

(БПАН-ВР.-№269,- Арк. 45.-Оригінал, завірений особистою печаткою В. Дворецького. На звороти запис рукою першої половини XVIII ст.: "Оборонний лист на Липовое").

*) Фрагмент тексту відсутній через механічне ушкодження документа.

№30

1663, вересня 12(2). - Сосниця. - Стверджувальний універсал сосницького полковника Якова Скидана жіночому Свято-Покровському монастиреві в Макошиному.

"Яков Скидан, полковник вірного Войска его цар/ского/ пресв/ітлого/ величества/ Запорозкого сосницький.

Ознаймуем сим писанием нашим всім воец и кождому засобна, кому бы о том потреба відат належало, иж ведпуг давного надання от полковников бывших на монастырец убогий с/вя/той Покровы макошинский т/еды/ мы, взглядом того сим листом ствержаем и подаем законницам, абы два камени тые в млыні Величковсоком ведлуг давного звичаю на тот манастыр мірочки дві ишли, а мелникови третя, и ни от кого жадное перешкоды и кривды не поносячи, яко на спокойне уживали, так же оные селяне, абы греблю направат не были спречные, иначе не чинячи под неласкою нашею.

Дат из Сосницы року 1663 м/и/с/я/ця септеврия 2 дня.

Яков Скидан, полковник вышменованный сосницький".

(БПАН-ВР.-№ 269,- Арк. 30,- Оригінал, завірений полковою печаткою).

№31

1664, червня 12(2).-Козелець.- Універсал оборонний кївського полковника В. Дворецького Свято-Троїцькому чоловічому монастиреві в Козельці.

"Василий Дворецкий, полковник его ц/а/рског/о/ пресв/ітлого/ величества Воска Запорозкого киевский.

Ознаймуем сим писанем нашим, кому о том відати будет потреба, /и/ж/ прикладал скаргу перед нами в Б/о/зе пречестный г/о/спо/дин отец игумен м/о/н/а/стира козелского з братею своею на обрян, же ся втручают и перешкоду чинят ту, в крунтах их, им правом служачых и счо без відома и бл/а/гословения их зроблюют, а собі пожытки неналежне з оных привлацают, зачим мы, оных жалобы выслушавши и до універсалов славное памяти небожчика Хмельницкого и наших на тые кгрунта им служачых стосуючыся, сурово приказуем, абы гдеколвек на намененных кгрунтах м/о/н/а/стирских счо посяно, любо синожати скошено, так остряне, яко и козелчане, жебы с того всего десятина была им дана без жадное одмовы, надто в Липовым острові. Особливе приказуем, абы им там ні од кого перешкоды! не было. На остаток по забраню тоей десятины од сего часу, абы во всіх тых кгрунтах на помененный м/о/н/а/стир ограниченный не был перешкодою, кромі того, счо з их бл/а/гословением будет, а мыл бы хто в тоей мимо заказ наш втручати, таковий кождий без одпущу до скаргу войскового заруки зол/отых/ полтораства

заплатит, инаچه не чинячи.

Дан в Козелцу ионя дня в року 1664-г/о/.

Василий Дворецкий, полковник киевский".

(БПАН. - ВР. - №269. - Арк. 46. - Оригінал, завірений особистою печаткою В. Дворецкого. Запис на звороті рукою кінця XVII ст.: Дворецкого на кгрунт на Липовый Рог данный року 1664").

№32

1668, лютого 28(18). - Прилуки. - Стверджувальний універсал прилуцького полковника Л. Горленка мельнику Филону на млин у Сваричівці.

"Лазар Горленко, полковник Войска Запорозкого/ прилуцкий.

Били предо мною Филун, мельник, и просил нас о потвержене ему от нас виданого писма на млин у Сваричовці найдучийся, Штихилиясовский; с которог/о/ млинка отец протопопа ніжинский при селах Бурумцу и Шилевичах через всі часи пожитки бирал и тот млинок небожчик Кузма Штихилияс, старший рожоний брат Филонов, купленим способом мал. А по смерти его жоні тот млин остался; теды и жону из дітми в неволю взято, а она сполилас была посполу до пожитку ис того млинка бират з крупичполским мелником Панасом. Теди тепер Филун у того Опанаса откупил тот млинок братній и просил нас о том, аби ему на тое потвержене было; що ми, стосуючис на прозбу его, а видячи, же не маш ближшог/о/, кромі ему сукцесара до тог/о/ млинка, розказалисмо сие наше писане видат, варуючи, аби ніхто не важился его от тог/о/ млинка оттручит, але ему Филону, яко своїм добрим пожитковат волно и що там к тому млинку [...]*" и того его власное в моц то владзу спокойного уживання ему вручивши, под притиснем печати войсковой казалисмо видат.

Діялос в Прилуці февруар/ля/ дня 18,1668.

Вишъописанный пол/ковник/ прилуцкий".

(БПАН - ВР. - № 269. - Арк. 9. Оригінал, завірений полковою печаткою. На звороті запис рукою кінця XVII ст.: "Універсал Лазаря Горленка, полковника прилуцького Филону мелнику на млин, прозиваемый Штихилиясовский в Усвариновці, писмо подтвердителное").

*) Одне слово написано нерозбірливо.

№33

1677, березень. - Лист полтавського полковника П. Левенця до гетьмана І. Самойловича.

"Днями прибув з Січи наш полтавський міщанин і доповів мені таку відомість, що в цей час ходило Військо на Низ і привело татарських язиків, які з якимсь чаушом йшли від султана доїхана. Їх розбили і забрали листи, у котрих є намальований на картині Дніпро з Низу аж до Кодака, бо вони на багатьох місцях хочуть будувати замки. Хоча й можуть бути про це послы з Низу до твоєї вельможності, однак з свого обов'язку посилаю цього згаданого міщанина, щоб він докладно розповів вашій вельможності про все, що робиться на Низу. Віддаю себе милостивий ласці.

Дано з Полтави у березні".

(Бібліотека Чарторийських у Кракові. - ВР. - № 175. - С. 630. -Копія кінця XVIII ст. Переклад з польської. Тексту листа передує заголовок, зроблений копійстом: "З архіву дворового Лопатинських/. Копія листа Прокопа Левенця, полтавського полковника, до Івана Самойловича, гетьмана задніпровського.". Другий список цього листа, теж польськомовна копія-переклад, зберігається у тому ж архівосховищі в рукописі № 411, с. 199).

№34

1677, вересень. Лист переяславського полковника І. Лисенка до білоцерківського коменданта.

"Я дав знати в мості у попередніх листах про те, у якій великій потузі є вороги

святого хреста і копи вони стали перед Чигирином. Чигирин же добре укріплений завдяки старанню й. мості пана гетьмана, мого добродія, добрими людьми, безприпасами та провіантом. Тепер доповідаю з моєї приязні в. мості пану, що пихаті вороги знайшли безстрашних людей у чигиринському гарнізоні, а ворожі сили, такі великі, озброєні рушницями та тяжкими гарматами, прагнули взяти цю фортецю(?).

Й. м. пан гетьман його царської величності Війська постарався і з нашими козацькими військами поспішив на допомогу, взявши тоді відомість, що ворог уже став під Чигирином. Тоді послали (спершу) кілька тисяч війська на допомогу обложеним, котрі про це просили. Ці, незважаючи на те, що орди з нурадин-солтаном вкрили своїми кочовиськами всі поля між Дунаєм та Тясьмином і були перешкодою до проходу під Чигирин, однак з поміччю Бога відважно пробилися і на очах всього турецького війська увійши в Чигирин.

Однак турки, не дбаючи про це, так близько притиснулися своїми шанцями до замкової стіни, даючи (однак) спокій місту, що впевнені у здобутті (замку), обернули сюди всі тяжкі гармати й міни приготували у кількох місцях. Тим часом і сам хан з ордами прибув з доброю підмогою для бою у полі.

Вже три тижні Чигирин був у облозі. Котрому прагнучи дати порятунк, князь Ромодановський і й. м. пан гетьман Іван Самойлович, підійшли на берег Дніпра напроти Вужина. У них перед очима став хан з потугою всіх своїх орд, а з ним сам Ібрагім Шайтан-паша, який доручив (облягати) Чигирин своїм підлеглим, а сам, взявши з собою частину гармат, піхоти і спагів, а також молдавські і валаські війська, вкрив бужинські поля, прагнучи боронити переправу через Дніпро від нашого гетьмана та його військ. Також укріпив берег яничарами, шанцями й гарматами, не допускав до бужинського берега християнство.

Однак гетьмани його царської величності взаємно віддавали поганству стрілянням з рушниць та гармат, переправили війська байдаками і човнами у порядку, нічної пори, з відважними вождями, і хоча яничари, які залишалися в шанцях, потужно вогнем і криком діючи, відбили частину людей, однак з ласки Божої наші відбили їх від берега, маючи також допомогу завдяки стрілянню з багатьох гармат з нашого берега через Дніпро.

В цей же час на (цьому) боці вирили шанці, ціпком туди увійшли і лише маючи доступ всією потугою до переправи, безперестанку почали переправлятися на цю сторону. Не можучи цього знести, ворог всіма силами два дні натискав на наших.

Між тим протягом всього часу в Чигирині не втихала канонада з гармат і з рушниць, прагнучи нашого порятунку; яничари, посаджені в ровах, запалювали міни одна за другою, котрі місцями вивернули стіну і вал. Однак, коли обложені ці дірки закрили і безнастанно клали трупом поган, ті втратили дух і покинули свої надії на здобуття (замку).

Хан же з Ібрагімом-пашею, не оборонивши берега, і взагалі, б'ючися протягом кількох днів, втратив багатьох людей, задумав тікати з соромом, (зазнавши) шкоди, боячися більшої поразки. Того ж часу вночі прийшли під Чигирин, забрали із шанців своє військо і, покинувши величезний провіант, величезні гранати і інші припаси, ганебно втекли назад.

Так, після чотиритижневої облоги Чигирин був визволений 29 серпня. Коли й. м. пан гетьман Іван Самойлович з князем Ромодановським разом з добірною кіннотою пішли під Чигирин, наказали й мені бути з ними. Я був тоді з їх мостями у цій фортеці і придивився до турецьких задумів, гідним здивування; я бачив їхні шанці і підкопи міської гори, яка з боку поля перед замком була вся порита глибокими норами і ровами, а чим ближче до фортеці, тим більшими (?) були шанці і блокгаузи. І хоча цьому поганству чинили перешкоду камені у землі, однак вони вже близько пришанцювалися до замкового рову, бо могли шанцями на поверхні влізти в рів під самі стіни фортеці. Склі, які неможливо було пробити, вони продірявили у кількох місцях, роблячи собі від шанців вікна до вступу у рів. А під самим найміцнішим місцем до фортеці, пробиваючи твердий камінь, добилися свого (?). Стіна, котра місцями муром, а місцями клітками з дерева і землею укріплена, була з тяжких і звичайних гармат внівеч подірявлена, дерев'яну башту і блокгауз, на розі мурованій, розбили доценту, бо протягом чотирьох тижнів вдень і вночі безнастанно били з різних гармат. Такі гармати мало знані в наших краях, це було видно з величезних ядер, котрих незліченну кількість було розкидано в замок та місті. Оцей удар, якого ніколи наша Україна не зазнавала, обложені чигиринці витримали і це нехай буде на похвалу

всьому християнству. Ворог втратив великі кошти, поклав нечувану працю, але втік назад з великим страхом. Після цієї втрати своїх припасів під фортецю вони і на шляху в полях покинули чимало верблюдів та буйволів. За ними й. м. пан гетьман наш запорозький відправив у погоню певну частину добірного війська з-під Чигирина. Про що в. мості, милостивому пану, доповівши, залишаюся (і т. д.)".

(Бібліотека Чарторийських у Кракові. - ВР. - № 175. - С. 525-530. - Копія кінця XVIII ст. Переклад з польської. Тексту листа передусе заголовок, зроблений рукою копіїста: "З рукопису з архіву Хомен/товських/. 1677, дня. Элиста пана Лисенка, переяславського полковника, до пана білоцерківського коменданта").

III. ДОКУМЕНТИ ІНШИХ ОСІБ.

№35

1661, грудня 5 (листопада 25). - Москва. - Указ Царя Олексія і ніжинському полковнику В. Золотаренку.

"Божиею милостию от великого государя... (далі йде повний царський титул - Ю. М.) Войска Запорожского нежинскому полковнику Василью Золотаренку и всему будущему при тебе товариству, наше царское величества милостивое слово.

В нынешнем во 170-м году ноября в 20 день писали к нам, великому государю, нашему царскому величеству вы, полковник, с посланцы своими, с нежинским ясаулом с Иваном Романенком с товарищи, что хан крымский и изменник Хмелницкой с своими войсками стоят под Переяславлем и город Переяславль держат в осаде и загоны татарские по всем полкам здешние стороны Днепра ходят, а болши тесноту чинят в Нежинском полку и всесилного Господа Бога помощью утехи нигде не относят, везде их под переправам громят и побивают, а о всех вестях и о неприятельских замыслах прислали к нам великому государю, к нашему царскому величеству, ты, полковник, с теми посланцы своими взятых татарских языков распросные речи и иные вестовые писма к нам, великому государю, нашему царскому величеству, ваша полковникова верная служба и по твоим присланным татарским распро[сн]ым речам и по вестовым писмам о неприятельских замыслах ведомо, и мы, великий государь, наше [царск]ое величество вас полковника и все, будущее при тебе посполство за вашу верную службу [жалу]ем, милостиво похваляем. И вам бы полковнику и вперед нам, великому государю, нашему царскому [вел]ичеству служить верно и против неприятелей стояти и отпор им давать, а та ваша [верная] служба у вас великого государя забвена николи не будет, да нам же великому государю, нашему царскому величеству вы, полковник, бьете челом на оборону от изменников и от ляхов, о при[сылке наш]их великого государя ратных людей, а которые наши великого государя ратные люди присланы [из Путивл]я и те разошлись, а которые есть, и то люди небольшие, и тем путиловцам, которые [есть в Неж]ине, прислали к нам, великому государю, вы, полковник, именам их список. И по нашему великого государя указу тех ратных людей, которые присланы ис Путивля, а из Нежина они забежали [...] велено выслать в Нежин. И на прибавку наши великого государя ратные люди для обороны [от неприятелей и вам в Нежин присланы будут вскоре, проведав, чтоб им которыми [...] вы пройти было мочно, а что к нам, великому государю, к нашему царскому величеству, вы, полковник, писали о тех наших великого государя ратных людях о путивльцах, которые у вас в Нежине, что они почали нам, великому государю бити челом о нашем, великого государя жалование выдать из наше, великого государя казны в Нежине; и мы, великий государь, тех путивльцев пожаловали, велели им дать наше, великого государя, жалованье в Нежине воеводе нашему, князю Семену Шаховскому, по рассмотрению. А буде у него наше великого государя денежные казны нет, ему велено дать ис тех денег, которые посланы на наше великого государя жалованье в Переяславль рейтарского да салдацкого слугою с поручикми с Ыльею Бересневым да с Федором Кузминым, а ныне с теми денгами остановлены они в Нежине, а вам бы, полковнику, тех, нашего царского величества ратных людей сподобляти хлебом, чтоб им в хлебных запасах какие скудости не было, а посланцов ваших ясаула Ивана Романенка с товарищи пожаловав нашими великого государя жалованьем, велели к вам отпустить, не задержав.

Писан в нашем царствующем граде Москве лета 170-го/ месяца ноября 25-го дня".

№36

1662, листопада 6 (жовтня 27). - Макаров. - Лист-скарга козаків та міщан м. Макарова.

"Вельможные, а нам всім милостивіє панові а панове наши велце милостивіє, а добродієве наши!

Мы, будучи убогіє подданіє велможности вашеє, так козаки, яко и мещане, упадаем з нийнижчим уклоном нашим до ног милостивой ласці вашой панской, упрошаем о милосердые крававе, а праве слезне, велможности вашой панския узати нас под скридля милостивой ласци своей панской, абох утисков, которисмо терпіли, мордерства незносные, а меновите от москвы ис челядю велможности вашой, же попалано и спустошено, же не маш мисца жадного цилого, все погорило и сплундровано, а то ест свідомо уже велможности вашой, добродієм нашим, едно од неприятеля нашего москвы и од орды терпели быды великие, а просим вел/можных/ добродієв своих о фолкацію, а если не будет од велможно/сти/ вашой, то розволочемся быдние сыроты, бо не маем одкол що узати, же теперешнего часу по ямках туляємся, яко зайцы отуляючеся, поки душа в тілі; тое все подавши до рассудку и разумові високому велможности вашой панской, сами себе вручаем и, поки живи будем на світі, з жонами и з дытками нашими будем Пана Бога просыти и просым непрестанно за вашей велможностью панств.

Дато з Макарова 1662 октовря 27 дня.

Велможности вашой панской слуги, як козаки, и мещан/е/, и подножки вси низкой поклон отдаем в/ашим/ м/остям/ зо всею колегию клянаюся".

(Держархів у Кракові. -Ф. "Архів Волянськогоз Рудки"). -№28. - Оригінал.

№37

1665, жовтень (?), - Ніжин (?). - Лист ніжинського протопопа М. Филлимоновича до гетьмана П. Дорошенка.

"Не тьлько великим дивом дивоватися мусимо, але и в уши умістити не можемо, таковой скорой наглої и нігди не сподиваной вашей одміни, же не пам'ятаючи на Господа Бога, на присягу свою, не пойднокротную, на душу і на сумління свое, на віру свою святую православную кафолическую, на церкві Божіє, на ойчизну милую и утрапеную, навет на неограниченую милост и добродієство ойцовское цара його милости, природного пана свого, не тьлько од його подданства жадной господи од него не маючи, одорвалистєся, але и ещє невстидайне и безбожне на него порвалистєся и, як на отца свого рожного, руку тиранскую пуднялисте и подносите, пустошачи церкві Божєє, отчизну свою мілую, яко матку утрапеную, гублячи и братю свою, хресціян православних, в плін и тяжкую неволю бесурманскую подаючи, не іначей, яко невинних баранков, сами в печи пхаєте, а других овцов мацаєте, сами в неволю ляцкую втиснутилєся и тиснетєся, нас ні в чим вам не винних людей и спокойних, гвалтом и тиранско через бісурманскую суровосць примушаєте; а оно коли вам ляцкая политика смачная, впоске и французке строї любї, и латинское просхітаство (?) и високоє уміє (?) вдячо, живіте ж собі здорові и хлубітєся з ляцкоєй вольності і Гадяцкіх пунктов, а нас, людей простих, невинних і скромних, зоставте жити простаков з простаками, русь з руссю, православних з православними ви Переяславської так отночей (?) радї и пунктах, а не сильте нас гвалтом и не примушайте до своїх з ляхами мальованих вольностей, але дайте нам спокойное, хоч в неволї московской, житє, ежелї інше ест, хоч і віра (?) в вас хресціанская, гдиж у вас жадної з того кривди не маш, що ми в неволї; нас, а не вас болит, а ми вашим золотим вольностям, Гадяцким пунктом сенаторським стольком нітрохи не завидуємо; бутте ви здорови и ясневельможними и вельможними, и мосціємі, и канцлерами, и маршалками, и воеводами, на остат, хотяї вас король польский не тьлько на столах сенаторских, але и на кодїнах своїх посадит, бинамнієй не завидуємо и заздрити ніколи не будемо, тьлько нам дайте покой, поневаж не однарово ведпуг вашей давней и репутацией хресціанской, корсунской и черкаской, тут в сьом краю не козакі, але

бурнякі (?), не молодичи добрії, але кошепнакі; прето не треба не Козаков пану гетманові, и без того ся його милост обійти маєт, на що того поневульне тягти до себе; и до того, ведлуг Гадяцьких пактов и конституцій сеймових на теж Гадяцькіє пункта, туютько тридцят тисячи войска повинно бути, теди и з тих давних городов козацьких не всі ся вмісцяєт в регистри, а ми як и ні оден, гдиж то [...] обваровано конституцію, же туютько там, в тих городов, повинні бути козакі, где і в котрих перед войною були, а тут перед войною в усіх городах і поуках, Ніжинском, Чернеговском, Прилуцком не було и тепер не будет и пану (?) гетману і усти не потребні, за чим слушна, аби [...] рич его милости пану гетману и понехати, яко непотребних и грубих постольников и бортников, бо як братю своєю невинне пустошити и губити, гриху много, так теж и доставши пожитку йому, пану гетману, о том каються, що так людей много здрадецько подал и в неволю хрестіян православних и до згуби попустошил, будет и за тоє, за що одвічати, бо латво здрадецько, хот якого кавалера погоняти, ані маш його мілост з чого хлубитися, що Шеремета поконав, а своїх же Козаков зажирив, тоє ляда каліка может учинити, але то би славою несмертельно роду своєму цареві його милости Вуйску Запороскому и прислугу учинив, бо бил був поратовав и помощи, як всіх нас тая надія була; а за Гадяцькіє пункта, як за виуханое яйце, дякуєм вам сво[...] то власніє єст поваблений, тая вам утиха и нашому Вуйску Запороскому з Гадяцьких пунктов, власне як з опеки и оброне хана кримского и панов солтанов, щим ся його милост пан гетман хлубут, пише до нашего пана пулковніка, же вас маєте и Войско Запороское волієт и оборону свою взяти; и їх мосць панове солтанове не ляда опіка, такії то опекуни и пастухи нам татаре, як воуки овцьом, певне рихло тоє на нас зистатися: "Пасу, пасу овечкі, до вечора ні одноієй не буде". Що і пан Тетеря, пішучи до Захаркі, похвалілся, же там поле будет. О поле трудно, одна іскра может поле учинити. Рачей би з тим ся похвалив, коли он добри медіатор, щоб царов помірив, а тогда лятвії кожди своего пана узнаєт. Але и у пана Тетери видится ми, души запевня не маш, одну, кривопрішаством спрофанованая, душу стратіт, другая запевно до раю не достанется, чого и пану гетману и всти (?) треба ся бояти, коли пойдет коза семтельная (?), мудрому досит; а так слушная би рич и вельми пожитечная не туютько вам вашим душам, и вшему нашому православному народу, жебисьте покї смерти не постигнет, опамяталісе, а прибїгли з упамятанєм і покаянєм Господа Бога, а з обращєнєм до своего православного теди, до вірного мосьцьвіого світлого цара, прощєня прося. Ущєдри єст Господь Бог".

(Національна бібліотека у Варшаві. - Відділ мікрофільмів. -№45804. С. 286. - Копія ост. третини XVII ст. Тексту листа передєє заголовок, зроблений копійстом польською мовою: "Копія листа від ніжинського протопопа до Петра Дорошенка, наказного на той час задніпровського гетьмана Війська його к/оролівської/ мості [...] проголошеного (?)"

*) Незначний фрагмент тексту відсутній через механічне ушкодження документа.

№38

1677, серпня 20. - Біла Церква. - Уривок з анонімного листа, ймовірно білоцерківського коменданта Речі Посполитої".

"...З Білої Церкви, того ж дня.

Було повідомлення, що москва, забравши гармати і боєприпаси, спаливши замок, вийшла геть з Чигирина. Але я, не повіривши цьому, послав спеціальних людей, щоб довідатися напевно. Повернувшись, вони вчинили реляцію, що замок загорівся і чимало шкоди стало гарматам і будівлям, але (вогонь) погашено; відремонтовано те, що зіпсував вогонь...

Тепер москва залишається в замку, а козаки - в місті. Але у п'ятницю, тобто 13 серпня, прибув Ібрагім Шайтан-паша з усіма потугами. Він і Хмельницький стали з боку (Дикого) поля, а інший паша з нурадин-султаном став з боку Черкас і обложили Чигирин. Кажуть, що сам хан (стоїть) коло Торн (Торн). Взнявши Чигирин, вони мають його безпосередньо під Київ разом з всіма потугами, про що самі татари кажуть. Вони це мають вчинити, коли їм пощастить з Чигирином, бо тут не мають, де діяти, бо їм всі міста піддалися, Черкаси й інші, окрім Канева. Але там немає жодного гарнізону, тільки місцеві козаки тримаються, забравши гармати з Корсуня і людей хотіли забрати, але ті не хотіли йти, воліли до вдатися до Хмельниченка і взяти гарнізон заради орди, котра постійно проходить поруч.

Із Задніпря тиждень тому я взяв такі відомості від генерального військового осавули. Царські війська, московські і козацькі, стоять близько Конотопа, там понад сто тисяч з князем Ромодановським, а з іншим князем Василем Васильовичем, стоїть, як каже, ще більше війська, ніж з Ромодановським; є при ньому й смоленська шляхта. Каже, що вони вже були б з'єдналися з Ромодановським, тільки чекають калмиків і астраханську орду. Там і гетьман Самойлович, і задніпрські полки, але якось ліниво виходять, більший до Хмельницького маючи афект і охоту, ніж до нього (Самойловича - Ю. М.), дивляться на Сірка, котрий з Військом Запорозьким цілком піддався Хмельниченкові..."

(Бібліотека Чарторійських у Кракові. - ВР. -№ 175. -С. 364-365. Копія к. XVIII ст. – Переклад з польської).

№39

1703, червня 21 (П). - Свято-Микільський монастир у Макошиному. – Лист Никодима, призринського митрополита, до сосницького сотника.

"М/о/с/ці пане сотник сосницький, ласкавий мой бл/а/годітелю! Устная мова в/ашої/ м/о/с/ти/, м/о/с/тивога/ пана стороны занятя тоєй греблі, так з нами была, жебы во всяких розмірах приходов с тоєй греблі до обители с/вя/той половини была; тоє сам в/аша/ м/о/с/ть/ нам поступовал. Але знаючи мы, же великая будет ся не токмо нашим млином, но и многим людем діяти кривда, яко и ест, не позволяли в/ашої/ м/о/сти/ на тоє. Теды в/аша/ м/о/с/ть/ п/а/н, не хотячи пересікти тоєй волі своєй, а не уважаючи на утиск людский, волю свою учинилес, зачим много унялис нашой обители с/вя/той и иним хліба, о то ж тепер и мы на той же греблі нашой занятой против кгрунтов наших себї млин хоцєм устроїти, дабы по устной вашой мові и нам была част, да не уничижена будет обител с/вя/тая и болш межи нами расколу о том и смятения нехай не будет, но любов прежня, а не лицемірная. А о том постановленю того ж часу по отїзді вашем з манастира сописовалисмося до ясновелможного/ добродія, его и/и/л/о/сти п/а/н а гетмана, ознаймуючи, же хоцут греблю заняти и половину в розмірах до ма/на/стира з одной поступуют, але хотя не позволялисмо на тоє; уваживши, ясновелможний на писмі своем поважном позволяет нам половину, которое для прочитаня послаем в/ашої/ м/о/сти, с которого может вирозумівши, слова своего не вступити. Що предложивши, бл/а/гословение мое архиерейское в/ашої/ м/о/с/ти/, м/о/с/тивома/ п/а/ну препосилаю и любовной ласці отдаюся, зостаючи в/ашої/ м/о/с/ти /п/а/ну всіх бл/а/г/ зичливий б/о/гомolec смиренный Никодим, архиер/ей/.

З манас/тыря/ с/вя/тыя Х/ристо/ва Никол/и/ Мако(шинского) июня 11 1703 року".

(БПАН - ВР. - № 269. - Арк. 10. - Оригінал. Запис на звороті рукою першої половини XVIII ст.: "Лист потрібный до (сотника) сосницког(о) и полковника розміру на гребли его").

№40

1723, травня 9 (квітня 28). - Ніжин. - Лист Ганни Апостол-Жураківської, дружини колишнього ніжинського полковника Лук'яна Жураківського, до наказного гетьмана Павла Полуботка.

"Вельможний м/о/сц пане полковнику черніговский и наказный гетман, мні велце ласкавий м/о/сці пане свате и добродію!

Дочеканем пресвітлого празника востаня Хр/и/с/то/ва віншую велможност вашу, моего ласкавого добродія, и всеусердно от воскресшаго Хр/и/ста, Сина Б/о/жия, вашой панской м/и/л/о/сти, зо всім преповажним его домом, удостоїтєся жєлаю торжествєние дни радостно целєбруючи в долготу дний побожных при жєлаємом бл/а/гополучїї дочекивати. Любо писалам до велможности вашой, просячи з п/а/на Цибулског/о/ за певний долг ним през немалое время заведенний справедливости, однак поневаж по тому моему писанию до сих пор не попучилам сатисфакції, тєди повторним сим моїм листом, смїла тепер вашу панскую милость потурбувати и просити з речєнного должника своєг/о/ управи, да бл/а/говолит велможност ваша по бл/а/горазумному своему разеуждению, ему, п /а/ну Цибулскому, приказати, жебы певную по рукоданном своем

обліку мні уплатил сумму немедленно, и не откладывал бы уже болше. О том и повторе велможности вашей всепо/ко/рственно просячи, его ж мя навсегда м/и/п/о/ стивійшому вручаю респекту и зостаю вашей панской м/и/п/о/сти, мні велце м/ил/ о/сцівог/о/ пана свата и ласкавог/о/ добродія всег/о/ добра зичливая пр/ия/телка и слуга нижайшая Анна Апостоловна Лукяновая Жураковская.

З Ніжина апр/іля 28 1723 року".

(БП АН. - ВР. - № 269. - Арк. 37. - Оригінал, особисто підписаний Г. Жураківською. Текст листа був нами раніше видрукуваний у дніпропетровській газеті "Вільна думка". -1992,- №9(10).-С. II).

